

AZ
AGLIARDI-AFFÄIRE

ÍRTA
SALACZ GÁBOR

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA
1941

*Különlenyomat a «Regnum» Egyháztörténeti Évkönyv,
1940—41. évi kötetéből.*

A kiadásért felelős:

Dr. Salacz Gábor.-Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl F.

A bécsi nunciusoknak az osztrák-magyar monarchia fennállása idején rendes szokása volt Magyarország meglátogatása. Önmagában véve egészen természetes volt tehát, hogy 1895 áprilisában a már két év óta Bécsben székelő Antonio Agliardi¹ is követte elődei példáját. Különös jelentőséget kölcsönzött azonban e látogatásnak most mégis időpontja. Egyház és állam évek óta harcban álltak egymással, csak nemrég került a törvénytarba a kötelező polgári házasságról szóló törvény, amely ellenkezett az Egyház elveivel s csak alig pár hete múlt, hogy a főrendiház másodszor is visszautasította a felekezetenküliség törvényes megengedését és az izraelita vallás recepcióját.²

Agliardi nem Róma utasítására s nem hívatlanul utazott Magyarországra. A bíboros-hercegprímás, Vaszary Kolozs ismételten hívta őt s maga a miniszterelnök, báró Bánffy Dezső, amikor kormányalakítása után, az év elején, udvariassági látogatást tett nála, nemcsak örömmel üdvözölte magyarországi látogatásának szándékát, hanem maga is meghívta. Most azonban, amikor a nuncius Kálnoky külügyminisztert előre értesítve, tényleg valóra váltotta szándékát, mégis félni kezdett Bánffy az utazás hatásától, amikor olvasta a lapokban Agliardi esztergomi látogatásának részleteit és pohárköszöntőjét. Éppen Bécsben lévén, a királynak is megmondotta, aggodalmaskodik, hogy kedvezőtlen hatással lesz e látogatás az egyházpolitikai kérdések fejlődésére, különösen a főrendiház által másodszor is visszautasított utolsó két egyházpolitikai javaslat elintézésére s

¹ Antonio Agliardi 1832-ben született, 1884-ben caesareai érsekké szentelték s Indiába küldték apostoli delegátusként. 1889-ben müncheni nunciussá nevezték ki, honnét 1893-ban helyezték át Bécsbe. ír róla az *Enciclopedia italiana*, I. k. S'H. 1.

² Lásd erről *A magyar kultúrharca története 1890—1895* (Bécs, 1938) munkám.

buzdítólag fog hatni a néppárti mozgalomra is.³ A katolikus alapon álló néppárt szervezkedésétől különösen félt Bánffy. Csak nemrég kérte meg Kálnokyt, hogy úgy tüntesse fel Rómában e pártot, mint amelynek elvei veszélyesek a magyar belpolitikára, céljai pedig nem vallásiak, hanem politikaiak s veszélyeztetni fogja a mozgalom a magyar katolikus egyház érdekeit iöTJAzt kívánta Bánffy, hogy ítélje el a Szent-szék a pártot, vagy legalább is fossa meg vallási jellegétől és ne támogassa erkölcsileg. Akciója eredményét nem ismerte még ekkor, de Kálnoky figyelmeztette már az akadályokra s így sejtette, hogy sikertelen lesz.⁴

Agliardi utazása során legelőször Esztergomot látogatta meg, hová április 15-én, húsvéthétfőn érkezett.⁵ Óriási lelkesedéssel fogadták. Harangok zúgtak, mozsárágyúk dörögtek. Üdvözlésére megjelent a főispán, az alispán s a polgármester is. A díszében Vaszary felköszöntőjére óvatosan és hűvösen válaszolt Agliardi. Egyedüli kijelentése, amit később kifogásoltak, Vaszaryhoz intézett következő felszólítása volt: „Folytasd nemes küzdelmeidet”. Mennél óvatosabb volt azonban a nuncius, annál harciasabb beszéddel üdvözölte őt másnap a papság nevében Palásthy Pál segédpüspök: „In medio luporum, hienarum...” nyilvánvaló célzás volt az Egyházzal szemben álló táborra.

Kétnapi esztergomi tartózkodás után hajón utazott tovább Agliardi Budapestre. Vác mellett elhaladva az esztergomihoz hasonló ünnepélyességgel üdvözölték. Budapesten öt napot töltött. A növendékpapság tisztelgésekor mondott válaszában hangsúlyozta, hogy az Egyház és a haza java szorosán összefügg egymással. Ha nem lennétek hű fiai az Egyháznak, — mondotta —, úgy a hazának is keserű könnyeket kellene miattatok hullatnia. Harmadnap a budapesti papság hódolatát fogadta a nuncius. Cselka Nándor püspök üdvözlő beszédében a budapesti papságról mint üldözöttről emlékezett meg, amint üldözött szerinte minden nagy város papsága s csak nagy nehézségek között tudja teljesíteni hivatását. Agliardi rendkívül óvatosan válaszolt ezekre a szavakra is: Örül, hogy láthatja azt a papságot, melyről dicsérettel hallotta, az Isten szőlőjében dolgozva minden erejével azon

³ Lásd Bánffy 1895 ápr. 25-én kelt levelét Pápay kabinetirodai osztályfőnökhöz. Országos Levéltár, Pápay-hagyaték.

⁴ Bánffy római akciójával külön fogunk foglalkozni.

⁵ Agliardi utazását a napilapok s a Religio alapján ismertetjük.

van, hogy az Egyház ügyét e nehéz időkben eréllyel és kitartással védelmezze. Bánffy később kifogásolta Agliardi e szavait, a közvélemény azonban nem látott ekkor még semmi megrovandót sem benne. A Pester Lloyd másnapi, április 20-iki vezércikkében azt írta, hogy a közvélemény a nuncius huza-mosabb magyarországi tartózkodását osztatlan meglepé-
désel fogadta s általában az az érzés, hogy a kúria tiszteletre-méltó képviselője propter bonum pacis jött az országba.

A papság fogadása után Wlassics kultuszminisztert, másnap pedig a miniszterelnököt látogatta meg a nuncius. Bánffynál történt látogatása alkalmával⁶ kifogásolta a kormány vallási és nemzetiségi politikáját, mert az meggyőző-dése szerint állandó súrlódásokra fog vezetni. A miniszter-elnök kérdésére, mit kellene ennek elkerülésére tennie, azt válaszolta, hogy fel kellene függeszteni a már megalkotott egyházpolitikai törvények végrehajtását s abba kellene hagyni a még meg nem szavazott törvényjavaslatok főrendi-házi tárgyalását.

Gondolja-e, kérdezte erre Bánffy, hogy megállhatná ezen az alapon bárminő kormány is a helyét a képviselő-házban?

Akkor fel kell oszlatni az országgyűlést, válaszolta Agliardi.

Jó, — mondotta Bánffy —, de mi lenne ennek a vége? A kormánypárt veszítene esetleg 40—50 kerületet, számosat nyerne a szélsőbal és megválasztanának több néppárti képviselőt is. Apponyi pártja minden valószínűség szerint veszítene.⁷ Egyik párt sem kapna abszolút többséget, koalíciós kormányt a közjogi ellentétek következtében nem lehetne alakítani s így lehetetlenné válnék a rendes alkotmányos kormányzás.

A beszélgetés további folyamán szóba hozta Agliardi az üresedésben lévő lugosi görög katolikus román püspöki szék betöltésének kérdését. Rezey Silviust, a kormány jelöltjét, nem fogadná el a Szentszék, mondotta, olyan egyént kellene tehát kinevezni, akit Róma is megerősít. A legjobb megoldásnak azt gondolta, hogyha mostani nagyváradi látoga-tása alkalmával tájékoztatja magát a helyzetről s javasol há-

⁶ E látogatásról maga Bánffy értesít bennünket Pápaynak írt idézett levelében.

⁷ Bánffynak az volt az érzése, hogy ez utóbbi megjegyzésen meg-
ütközött Agliardi.

rom egyént, akik közül azután felterjeszhetné a kormány az egyiket kinevezésre. Bánffy visszautasította Agliardi javaslatát s figyelmeztette, hogy a kormány nem járulna hozzá sohasem a főkegyúri jog ily megcsorbításához.

Úgy hisszük, hogy Bánffy a nuncius javaslatát nemcsak a főkegyúri jog szempontjából ítélte sérelmesnek, hanem — román püspöki szék betöltéséről lévén szó — beavatkozást látott abban a nemzetiségi kérdésbe is. Ez ingerelhette őt, j~tiehet, hogy másnapra értesült Agliardinak gróf Szapáry Géza aznapi lakomáján Zichy Nándorra mondott pohárköszöntőjéről is: „Valamiként a középkor nemessége a keresztesháborúk élére állott, úgy az arisztokráciára, különösen pedig Mária birodalmának nemességére ma is az a kötelesség hárul, hogy a modern törvényhozás ellen a keresztesháborút vezesse.“ Elmondotta-e e szavakat ténylegesen Agliardi, vagy nem? nem lényeges kérdés. Ha el is mondotta, zárt katolikus társaságban mondotta s egy nunciushoz joga van hozzá, hogy katolikusok előtt az Egyház által vallott elvekről szabadon nyilatkozzék.

Különösen izgathatta Bánffyt, hogy az ellenzéki mágnáscsaládok nagyon ünnepelték a nunciust, aki több ellenzéki főrend látogatását fogadta és viszonzta is. Ebben valószínűleg az egyházpolitikai ellenzék újabb szervezkedését látta. Meg akarta a nuncius útjának hatását semmisíteni s ezért elhatározta, hogy meginterpelláltatja magát az ügyben. Már az Agliardi látogatását követő napon jelezte Kálnoknak, nagyon lehetséges, hogy interpellálni fognak a nuncius utazásáról s célszerű lenne, ha mindjárt válaszolhatna az interpellációra. Kérte ezért Bánffy Kálnokyt, hogy közölje vele minél előbb véleményét az ügyről, illetőleg az adandó válaszról, mert igazodni óhajt hozzá. Az ő véleménye szerint figyelemmel kell lenni ennél a Szentszékre, de Magyarország különleges viszonyaira is s hangsúlyozni kell, hogy a belügyekben való avatkozás semmiféle idegen hatalomnak, tehát a katolikus egyház belső vallási kérdéseinek kivételével a Szentszéknek sem engedhető meg.⁸

Amíg Bánffy az interpelláció előkészítésével foglalkozott, Tisza Kálmán két nappal Agliardi előtt Nagyváradra érkezett s elérte, hogy a vármegyei hatóságok távolmaradtak a nuncius fogadásától. Agliardi állandó budapesti ünnep-

⁸ Bánffy 1895 ápr. 21-én kelt 1272. sz. átírata: Bécs, Állami Levéltár, Külügyminisztérium, Politisches Archiv. Liasse: Interna XXXI. b. 26—27.

lés után április 22-én utazott tovább Váradra Schlauch bíboros-püspök meglátogatására a vasútigazgatóság által felajánlott szalonkocsiban. Amíg a fővárosban tartózkodott, nem volt a sajtóban semmi nyoma a felháborodásnak s nem kifogásolták magatartását. A bécsi Politische Correspondenz április 23-án azt jelentette Budapestről, hogy a sajtó egészen nyugodt, mérsékelt hangon tárgyalja a nuncius utazását, minek magyarázata kétségtelenül az, hogy Agliardi minden nyílt támadást elkerült, sőt határozottan kedvezően hatott, hogy az Egyház érdekei mellett hangsúlyozta nagyon a haza érdekeit is. Voltak lapok, melyek egyenesen azt a hírt terjesztették róla, hogy a kormány felkérésére a főpapság megpuhítása érdekében jött Magyarországra. Ezt a feltevést azonban hamarosan megcáfolta maga Agliardi, mikor a Magyarország tudósítójának arra a kérdésére, hogy föl kívánja-e adni a magyar klérus harcát a kormány egyházpolitikája ellen, ezt felelte: „Soha! Ellenkezőleg! Az egyházpolitika mindenekfelett vallási kérdés. A polgári házasság ellen minden jó katolikusnak állást kell foglalnia. Róma soha el nem fogadja az állam fennhatóságát házassági ügyekben. Ha túri is a materiális erőszakot, az erkölcsi és szellemi tiltakozást mindig támogatja. Mi nem adunk erre nézve semmi különleges utasítást a magyar klérusnak, mert erre nincsen szükség. Csak intjük a katolikus híveket, hogy tegyék meg most is az Egyház iránti kötelességeiket. Ez elégséges.” A pápa követe másként igazán nem nyilatkozhatott, Bánffy később mégis kifogásolta szavait.

A sajtó támadása Agliardi ellen váradi tartózkodása napjaiban indult meg. Azzal kezdték vádolni, hogy keresztesháborút jött hirdetni Magyarországra. Nem erre vallott azonban a váradi káptalan tisztelgésekor mondott válasza, amikor azt óhajtotta, hogy térjen vissza mielőbb a felzaklalt kedélyek nyugalma s a katolikus papságnak a küzdelmes időben erőt és kitartást, a magyar hazának pedig anyagi és erkölcsi felvirágzást kívánt. Kifogásolták azt is, hogy melegebben üdvözölte pohárköszöntőjében Schlauchot, mint Vaszaryt s ebből mindjárt azt következtették, hogy inkább hajlik a harc, mint a béke képviselője felé. „Amióta hallottara Jelességedről s megismertelek Téged, rendkívüli módon becsüllek és szeretlek“ — ezek voltak azok a meleg szavak, amelyeken megütköztek azért, mert a pápa követe annak a főpapnak mondotta, akinek oroszlánrésze volt az egyházpolitikai törvények elleni harcban. Emlegették a jogakadé-

miai tanárokhoz intézett beszédét is. Az egyik jogakadémiai tanáf által szerkesztett Tiszántúlban másnap kiadott s az, akadémia igazgatója által hitelesnek minősített szöveg szerint arra buzdította a nuncius a tanárokat, hogy neveljék a haza fiait a jog és igazság tudományában az Egyház, a haza és a társadalom javára. Más hírek szerint ezeket mondta volna Agliardi: „Önöknek, Uraim, az a feladatuk, hogy felvilágosítólag hassanak ne csak hallgatóikra, hanem az egész közvéleményre. Szép és szent feladatot teljesítenek önök, ha a modern törvényhozás ártalmas voltára utalnak és ezzel szemben az örök jog követelményét érvényre juttatják.“ Mi volt az igazság, mondotta-e ezeket a nuncius, ma már nem tudjuk megállapítani. Annyi tény, hogy nyilatkozatairól mindenféle, Gratz Gusztáv szerint is valószínűleg alaptalan híresztelés került forgalomba.⁹ Ilyen pletyka keletkezett Pável Mihály nagyváradi görög katolikus román püspökkel folytatott másfélórás beszélgetéséről is. A valószínű az, hogy a lugosi püspökség betöltéséről és a Szentszéket nagyon foglalkoztató egyházi unió kérdéséről tárgyaltak. A pletyka azonban mást magyarázott bele s Gratz szerint igyekeztek elhíttetni Bánffyval, hogy Agliardi a román nemzetiségű püspökkel olyan bécsi körök megbízásából tárgyalt, melyek Magyarországot nemzetiségi alapon akarják átalakítani és így akarják megbuktatni a liberális irányzatot, a sovíniszta szellemet s különösen a kálvinista miniszterelnököt. E pletyka alapja az lehetett, hogy Agliardinak élénk kapcsolatai voltak az osztrák Egyesült keresztényekkel, akiknek vezére, Lueger, közismert volt magyarellenességéről és a románok iránti érdeklődéséről. Komoly ember az ilyen pletykának, mint Gratz is írja, nem adhatott hitelt, azonban egyáltalában nincs kizárva, hogy Bánffyt mégis ingerelte.

Figyelemreméltó még Agliardinak az a nyilatkozata, amelyet Bécsbe való visszautaztában a győri Dunántúli Hírlap szerkesztőjének adott. E szerint sajnálattal látta, hogy azok között, akiknek befolyásuk van a közügyek intézésére, s főleg azok között, akik a közvéleményt informálják, igen sokan vannak, akik nem elég okosak és megfontoltak, hanem erősen túlzók és képzelődők. A klérust azért támadni — mondotta Agliardi —, mert ellenezte s ellenzi az egyházpoli-

⁹ Lásd A dualizmus kora c. művének 1. kötetét a 342. lapon. (Budapest, 1934.)

tikai javaslatokat, a méltatlansággal határos. Azt minden józanul gondolkodó embernek be kellene látnia, hogy a katolikus egyház nem vetheti sutba vagy nem függesztheti fel ezeréves tanait és dogmáit a mostani magyar liberális párt kedvéért. A szerkesztőnek arra a kérdésére, hogy a passzív ellenállás joga érvényesíthető-e a jelen esetben, ezt válaszolta a nuncius: Miután a katolikus egyházra sérelmes intézkedéseket törvényhozási úton hozták, hasonló módon is kell azokat megváltoztatni. Csakis a revízióról lehet szó. A katolikus szellemet kell fölbreszteni mindenütt, hogy ez lehetséges legyen. Ez természetesen nem hetek, nem hónapok munkája. Ha történtek is eddig némi mulasztások, most örömdetesen látom a buzgalmat s a legjobb reményekkel térek vissza.

Ezzel a nyilatkozattal végződött Agliardi magyarországi útja. Nyilvánosan mondott beszédeiben és nyilatkozataiban, amint megállapíthattuk, semmi sem volt, ami nyugodtabb időben izgalomra és felháborodásra okot adhatott volna. Óvatosan, általánosságban igyekezett mindenkor beszélni, azt azonban a legjobb szándékkal sem tudhatta elkerülni, hogy fogadtatásainál a közvéleményt éveken át izgalomban tartó egyházpolitikai kérdéseket ne érintsenek. Arról sem tehetett, hogy a kormánnyal szembenálló egyházpolitikai ellenzék tüntetően fogadta és ünnepelte. Egészen természetes volt az is, hogy a miniszterelnök és a kultuszminiszter meglátogatásán kívül, mint a katolikus egyház fejének követe, csakis katolikus körökkel és egyéniségekkel érintkezett. Nyugodtabb időben semmi feltűnést sem keltettek volna nyilatkozatai és egész utazása, most azonban, amikor bizonytalan volt még az utolsó két egyházpolitikai javaslat sorsa s az egyházpolitikai ellenzék, a néppárt, egyre erőteljesebben szervezkedett, izgalomba hozta a kormányköröket. Diplomáciai állására való tekintettel talán helyesebben is tette volna a nuncius, ha mellőzött volna minden célzást az egyházpolitikai reformokra, ezt azonban szinte lehetetlen volt elkerülnie. A kormány szempontjából mindenesetre időszerűtlen volt utazása, Bánffy azonban kétségtelenül barátságos úton is elérhette volna, hogy Agliardi az egyházpolitikai törvényszerzés befejezése utáni időre halassza el látogatását. Ha ezt elmulasztotta, kötelessége lett volna, mint Gratz Gusztáv is mondja, a támadásokkal szemben védelmébe venni. Bánffy azonban a sajtónak és a kormánypártnak arra a részére hallgatott, amely a nuncius elleni föllépésre ösztönözte. Sűrűn halatszott, hogy Tisza Kálmán és környezete indította meg

Agliardi ellen az akciót.¹⁰ Egy ekkor nagyon elterjedt röpirat¹¹ is azt írta, hogy nem Bánffytól származott a gondolata, hanem Wekerle, Csáky, Tisza Kálmán és Szilágyi szőtte abban a reményben, ha sikerül, lefegyverzik akkor általa a főrendi ellenzékét. A felekezeti gyűlölködésnek is része volt a támadásban. Tisza Kálmán a dunántúli református egyházmegye április 24-i ülése alkalmával a Magyarország híradása szerint a következőket mondotta: Az igazság a református vallás hívei mellett van s a fanatikus emberek művén hamar végigseper az igazság seprője. A legnagyobb veszély nem a véres fegyverekben van. Veszedelemesebb a titkos fereg működése, amely most a nemzet testén rágódik. Ezt kell a protestáns egyháziaknak és világiaknak kiirtaniok. Nemcsak a szószékről kell teljesíteni a hivatást, hanem be kell hatolni a családba is. Meg kell tartani azt a régi mondást: Ember ne beszélj, de tégy. Tiszánál harciasabban szólalt fel ugyanez alkalommal Eötvös Károly. Ma még csak az eszmék harca van, mondotta, de a számításból való fanatizmus véres csatákat is hozhat. A katolikus papság idegen elem Eötvös szerint az országban s mégis fejedelmi jólétben él.

Kálnoky külügyminiszter nem válaszolt mindjárt Bánffy említett április 21-i megkeresésére, hanem az éppen Budapestre utazott báró Jósika felség személye körüli miniszter útján, aki szintén szóba hozta neki a dolgot, bővebb felvilágosításokat kért s hangsúlyozta, hogy nehéz mindaddig Agliardi belügyekben való avatkozásának mértékéről ítéletet mondani, amíg csak újsághírekre van utalva. Felvilágosítást kért Kálnoky Agliardinak Bánffyval és Wlassiccsal folytatott eszmecserejéről is. Kétségtelennek hitte ugyanis, hogy ez alkalommal pontosan megokolva megmondották a magyar kormány aggodalmait a nunciushoz. Ebben a hitében azonban tévedett Kálnoky.

Bánffy a Jósikával küldött üzenet után táviratilag sürgette meg Kálnoky választát s tudatta egyúttal, hogy nem tud ő sem az újságokban megjelent közleményeknél többet közölni a nunciushoz útjáról.¹² A király informálása céljából részletesen írt azonban egyidejűleg Bánffy Pápay kabinetirodai osztályfőnöknek.¹³ Ismertette Agliardinak a budapesti papsághoz intézett szavait és a Magyarországnak adott nyilatkozatát s a nyil-

¹⁰ Hazánk, 1895 május 5-i szám.

¹¹ A vallásháború Magyarországon. A hitetlen állam küzdelme a kereszténység ellen. Felhívás az anyaszentegyház védelmére, Budapest, 1895.

¹² Az április 25-én számjелеkben küldött távirat litografált feloldása: Bécs, Áll. Ltár, Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI. b. 28

¹³ E levelet már idéztük.

vánosság előtt mondott beszédeiről elismerte, hogy „elég óvatosak“ voltak s „magukban véve alig nyújtanának okot a megtámadásra“. Nem lehet azonban elfojtani a gyanút, folytatta Bánffy, hogy Agliardi utazásának be nem vallott, de valódi célja a kormány egyházpolitikája elleni mozgalom és a néppárt támogatása volt. E gyanúját a miniszterelnök a nunciusnak „a mostani körülmények között“ szokatlan megjelenésére s arra a tényre alapította, hogy Agliardi rajta és a kultuszminiszteren kívül csak olyan körökkel és egyéniségekkel érintkezett, akik ellenesei a kormány egyházpolitikájának. Leírta Bánffy Pápaynak Agliardival folytatott beszélgetését s a nunciusnak a lugosi püspöki szék betöltésére vonatkozó ajánlatából azt következtette, hogy „nagy hajlandósága van neki beavatkozni Magyarország belügyeibe oly téren is, mely a lelkieken kívül áll s melyet eltérni nem lehetne“. Kifogásolta Bánffy azt is, hogy nem jutott szerinte Agliardi eszébe a katolikusokat az uralkodó és az ország törvényei iránti engedelmességre figyelmeztetni, amit pedig, „ha célja csakugyan a békéltetés lett volna, üdvös lett volna megmondania“. „Általában azt hiszem s ez a közfelfogás is — fejezte be levelét Bánffy —, hogy Agliardi itteni szereplésében tovább ment, mint egy külföldi hatalom képviselőjének mennie szabad lett volna, elvégre a pápai nuncius is csak azon szempont alá esik, mint más külföldi fejedelemnek a képviselője“.

Mint Bánffy leveléből láthatjuk, a miniszterelnök, tehát a szükségszerűleg legjobban értesült hivatalos tényező szerinti; is csak gyanú és feltevés volt a vád, hogy Agliardi az ország belügyeibe avatkozott. Csak rosszakaratú keringő híreken és nem biztos értesüléseken alapult. Azt a negatív vádat pedig, hogy nem figyelmeztette Agliardi a hívőket az ország törvényei iránti engedelmességre, eléggé megerőtleníti szerintünk a váradai káptalan tisztelgésekor mondott válasza s a Magyarországnak és a Dunántúli Hírlapnak adott nyilatkozata. Különösen ez utóbbi, mikor a passzív ellenállás gondolatát is elutasította magától. Azt már igazán nem lehetett várni a pápa követétől, hogy az Egyház elveivel ellenkező törvények revíziójára való törekvést erkölcsileg ne támogassa, illetőleg még a gondolatát is visszautasítsa.

Kálnoky Bánffy távirati sürgetésére azonnal válaszolt.¹⁴ Kifogásolta, hogy jöllehet nem kapta meg a kért felvilágosí-

¹⁴ Április 25-én kelt 81. sz. bizalmas átiratának s. k. fogalmazványa és hivatalos másolata: Bécs, Áll. Ltár, Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI.

tásokat, *amelyek alapján megbízható adatokra támaszkodva ítéltetett volna, mégis sürgeti őt a miniszterelnök, hogy nyilatkozzék* egy még el sem mondott interpellációra adandó esetleges válaszról. Egy ilyen kényes ügyben, írta Kálnoky, *a válasznak feltétlenül a kérdésekhez kell alkalmazkodnia s ezért azok ismerete nélkül behatóbban nem nyilatkozhatik róla.* Helyeselte Bánffy véleményét, hogy tekintettel kell lenni a válasz megfogalmazásánál a Szentszékre, valamint Magyarország különleges viszonyaira és annak a jognak a megvédésére is, hogy egyetlen külföldi hatalomnak, tehát a Szentszéknek sem engedhető meg a belügyekbe való avatkozás. Hangsúlyozta azonban a külügyminiszter, hogy az agg pápával való figyelmességen kívül *nem lehet érdeke sem Magyarországnak, hogy komolyan megzavarja a Szentszékhez való viszonyt, amelyet a hosszadalmas egyházpolitikai akció ellenére is sikerült barátságosnak megőrizni.* Ha, reménytelen is, hogy a Szentszék a házasságról vallott dogmatikus álláspontját megváltoztassa, mégsem közömbös ugyanis, hogy merevebb vagy türelmesebb álláspontot foglal-e majd el a törvények végrehajtásával kapcsolatban. A barátságos viszony megőrzését különösen hangsúlyozta Kálnoky, mert — mint írta — állásánál fogva örködni kell a monarchia osztrák részének a Szentszékhez való viszonyára is.

Elméletileg állítják ugyan újabban, folytatta a külügyminiszter, hogy a nunciust sem illetik meg más jogok, mint valamely idegen hatalom követét, a gyakorlatban azonban ez a vélemény még Franciaországban sem érvényesül, mert *az apostoli nunciushoz, mivel nem világi hatalmat képvisel, hanem a katolikus egyház fejét, katolikus államokban lényegesen más jogokat adnak, mint a többi követeknek.* Ez a pápának a katolikus egyház és hívők feletti elismert fennhatóságának a következménye. *Igaz ugyan, hogy ez a fennhatóság csak hitbeli kérdésekre vonatkozik, azonban rendkívül nehéz lenne megvonni a határt, meddig van a katolikus egyháznak joga védelmeznie bizonyos kérdésekben a maga jogait és mikor nincs.* Szembetűnő bizonyíték a nunciushoz katolikus országokban élvezett rendkívüli méltóságára az *az ünnepélyes fogadtatás is, amelyben Agliardit éppen most Magyarországon nemcsak a püspöki kar, hanem a lakosság minden rétege is*

b. 30—43. A hivatalos másolat a fogalmazványon lévő feljegyzés szerint Ferenc József részére készült. A dülten szedett részek mellett az ő ceruzavonásai vannak a lapszélén.

részesítette. Hol történhetnék ehhez valahol hasonló idegen nagykövettel?

Ami végül a belügyekbe való avatkozást illeti, fejezte be átiratát Kálnoky, Nagyméltóságod a helyszínén bizonyára pontosabban értesülhet és ítélni róla, mint én. Úgy látom azonban, megrovandó tapintatlanságot követett el a nuncius azáltal, hogy nem szorítkozott az egyházfejedelmek meglátogatására, hanem elődeivel ellentétben nyilvánosan beszédedet is mondott, amelyek a Szentszék állásfoglalása következtében a kormány politikájával szemben csakis ellenzékiek lehetnek. Hibás a, dologban talán az a tüntető fogadtatás is, melyben a nunciust a papság és a katolikus párt részesítette. Agliardinak utazását, mint időszerűtlent, vagy el kellett volna halasztania, vagy bizonyosságot kellett volna szereznie afelől, hogy tartózkodásának nem lesznek kellemetlen politikai következményei s nem fogják pártcélokra kihasználni. Hajlandó is vagyok, ha a kormány kívánatosnak ítéli, tiltakozni és panaszkodni a nagykövet útján a Szentszéknel a nunciusnak e jelenlegi helyzetben határozottan tapintatlan magatartása és beavatkozása ellen, amely alkalmas arra, hogy még jobban élessze az izgatottságot Magyarországon.

Kálnoky ez átiratában, mint láthattuk, ellentmondások vannak. Jegyzéke elején azt mondja, hogy pontosabb felvilágosítások nélkül nem tud ítéletet mondani, a végén pedig mégis a nuncius tapintatlanságáról beszél s eleve hajlandó tiltakozni is Rómában. Ez a kétértelműség magyarázza meg részben, ha nem is menti teljesen, Bánffy további magatartását. Kálnoky hajlandósága a római tiltakozásra azzal magyarázható, hogy az osztrák keresztény-szocialista mozgalommal szemben tanúsított magatartása miatt éles vitái voltak Agliardival és ismételten intette őt a belügyekbe való avatkozástól.¹⁵

¹⁵ Ezt maga Kálnoky mondja 1895 május 11-én Reverterának küldött táviratában. (Bécs, Áll. Ltár. Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI. b. 139—140.) Ausztriában a keresztény-szocialista párt, illetőleg az „Egyesült keresztények” szövetsége mint katolikus népmozgalom lépett be pár évvel korábban, 1889-ben a politikai életbe s igyekezett a katolikusok belső erőit is megújítani. Taktikájában azonban sok volt a demagógia s erősen antiszemita irányú volt. Sokan csatlakoztak a mozgalomhoz olyanok is, akik nem voltak hívők vagy közönyösek voltak korábban a vallási kérdések iránt. Öntudatos katolikus csoport volt a mozgalomban a Liechtenstein herceg vezetése alatt álló centrum s ezzel a csoporttal voltak élénk kapcsolatai Agliardinak. Nagyszámban vett részt a mozgalomban az alsópapság is Mikor 1894 végén a Bécs városában való uralomra jutás érdekében megerősödött a mozgalom harca a liberálisokkal, a liberális kormány a püspöki

Bánffy nagyon melegen köszönte meg mindjárt Kálnoky választát.¹⁶ Mentegette magát, amiért előzetesen, az interpelláció elhangzása előtt kérte feleletére vonatkozólag a véleményt, de súlyt vetett rá, hogy ezt legalább általánosságban megismerje, mert célszerűnek látszik az interpellációra azonnal felelnie. Az Agliardival folytatott saját beszélgetéséről csak annyit írt Bánffy, kiviláglott belőle, hogy a nuncius a magyar viszonyokat nem ismeri, egyoldalú hamis értesülések alapján ítéli meg s hajlamos lenne a magyar belügyekbe meg nem engedhető módon beavatkozni. Bizonyítékul erre Agliardinak [a lugosi püspökség betöltésére vonatkozó ajánlatát említette me|QÚjból elismerte, hogy a hírlapokban közölt híreknél többet ő sem tud, hogy az Agliardi bizalmas magánbeszélgetéseiről keringő hírek hitelességét nem lehet ellenőrizni s így nem adhat rájuk, a nyilvánosság előtt mondott beszédeiben pedig tartalmilag semmi különös sincs. [Mint feltűnő dolgot említette meg azonban a Vaszaryra és Schlauchra mondott pohárköszöntők közötti különbséget.“?Kétségtelenül alkalmas volt szerinte Agliardi útja arra, hogy megerősítse az egyházpolitikai ellenzék ellenállását s a néppárt agitációját. Valószínűnek is hitte a gyanút, hogy éppen ez volt a célja. Pápaynak írt levelével ellentétben elismerte most már, hogy a nuncius és egy más követ helyzete között bizonyos tekintetben különbség van. Véleménye szerint azonban Agliardi túllépte a megengedett határt mind magatartásával, mind pedig utazása időpontjának megválasztásával. Kérte ezért Bánffy Kálnoky, hogy tiltakoz-

kart hívta segítségül ellenük s a püspökök, a jozefiniszitikus állami hatalom jármában, szembe is fordultak velük. A keresztény-szocialisták a püspökökkel szemben a Rerum novarumra hivatkoztak. A püspöki kar az egyházi felsőbbség elleni tiszteletlenséggel és a papság felzigatásával vádolva a mozgalmi, memorandummal fordult Rómához s különösen panaszkodott az alsó-ausztriai katolikusoknak a püspök akarata ellenére megtartott linzi gyűlése miatt. 1895 februárjában Schönborn prágai bíboros Bauer brünni püspök és Weiss dominikánus páter kíséretében Rómába utazott az ügyben. A pápa a kérdés tisztázását egy bíborosi bizottságra bízta. Hogy mi volt a mozgalommal kapcsolatban Agliardi szerepe, ma még nincs felderítve. Annyi tény, hogy figyelmeztette Rómát a párt hibáira s XIII. Leó Liechtenstein herceghez intézett levelében dicsérte ugyan a párt programját, de megróttta a kilengéseket és szelídségre intett. Schönborn útján azonban a püspöki kart is mérsékletre intette a mozgalommal szemben s óvta őket a politikai viszályban való részvételtől. Agliardinak a keresztény-szocialistákkal szemben tanúsított magatartását XIII Leó, mint később látni fogjuk, egy Ferenc Józsefnek írt levelében korrektnek minősítette.

¹⁶ Április 27-én kelt 1334. sz. átírata a bécsi Áll. Ltár idézett liasse-ában: 48—53.

zék és panaszkodják a Szentszéknél a nuncius magatartása és a magyar belügyekbe való szemmellátható beavatkozása ellen s nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a nunciusknak távol Itáliában tartania magát a belpolitikai helyzetbe s harcokba való minden beavatkozástól. Kívánatos lenne ezzel kapcsolatban, fejezte be levelét a miniszterelnök, Agliardinak a bécsi nunciaturáról való mielőbbi eltávolítását is elérni, mely méltóságában különben sem fejt ki hasznos működést.

Bánffy e jegyzéket április 27-én, egy szombati napon küldte el s a legközelebbi szerdán elhangzott már egyik hívének, Terényi Lajosnak az interpellációja s az ő válasza. Terényi szerint az ország közvéleményének nagy része úgy látja, mintha a nuncius magyarországi tartózkodása alkalmával a magyar belügyekbe is beavatkozott volna s kérdezi ezért a kormányt, mi az álláspontja ez utazással kapcsolatban s tett-e vagy hajlandó-e tenni megfelelő lépéseket a nyugtalan-ság lecsillapítására s ha félreértések forognak fenn, azok eloszlatására vagy legalább a jövőben való ismétlődésének elkerülésére?

Bánffy azonnal válaszolt. Elmondotta, hogy a nuncius magyarországi útjának szándékát, amikor kormányalakítása után bemutatkozott neki, ő maga is örömmel üdvözölte, meglepetéssel értesült azonban magyarországi magatartásáról és nyilatkozatairól. „És habár — jelentette ki a miniszterelnök — egyáltalában nem érzem magamat feljogosítva arra, hogy akár tényei, akár szavai tekintetében direkt vádat emeljek a nuncius ellen, mégis a modor, az időpont, a fellépés, a vonatkozás, amelyek minden jelentkezésénél őt kísérték, rám azt a benyomást tették, hogy túllépte azon határt, amely őt belügyi kérdéseinkre vonatkozólag mint egy külhatalom képviselőjét itt megilleti.“ Kétségtelen, folytatta Bánffy, hogy a hazai katolikusok lelkiükben a római kúria joghatósága alá tartoznak, e jogát azonban nem gyakorolhatja a Szentszék semmi körülmények között sem nuncius által, hanem a magyar közjog megállapítása szerint csakis a hercegprímás közvetítésével. „Ilyen körülmények között, ha nem is ténye, ha nem is szándéka, de a látszata mindenesetre fennforogni látszik annak, hogy jog- és hatáskörét, talán célzatosság nélkül, Agliardi pápai nuncius túllépte.“ Ez a nézetem nekem, fejezte be szavait a miniszterelnök, ez a kormány nézete és a kormány, egyetértésben a közös külügyminiszterrel, aki e tekintetben a kormány álláspontját magáévá tette, s az ő közvetítésével diplomáciai úton már ki is fejezte e nézetét a Szentszéknek s

felvilágosítást kérve tudomásul vételét kívánta annak, hogy a nuncius ténykedése a belügyekbe való beavatkozás látszatával bír.

Kálnoky Bánffy nyilatkozatáról csak másnap délben értesült az újságokból. Rendkívül módon felháborodott, mert nem számított rá, hogy a római tiltakozást nyilvánosan tárgyalják. Jegyzékében hangsúlyozta, hogy a barátságos viszonyt a Szentszékkal zavartalanul meg kell őrizni s ezért azt gondolta, ezzel elég világosan jelezte, hogy a római tiltakozás csakis bizalmasan s nem sértően történhetik. Bánffy eziránt! szenzációs bejelentése tehát teljesen ellenkezett intencióival s nem akarta vállalni a felelősséget a következményekért.

Még aznap este táviratozott Bánffynak és tiltakozott eljárása ellen.¹⁷ Az ő hajlandósága még nem volt elegendő a római panaszra, olvassuk táviratában, mert azt tényekkel is meg kellett volna okolnia. Nem találja azonban sem az április 27-i jegyzékben, sem az interpellációra adott válaszban olyan komoly megokolását a nuncius elleni vádnak, amely szükséges lenne ahhoz, hogy a teendő panasz Agliardi visszahívásához vezessen. Nem tartható fenn az a vád sem, folytatta tovább Kálnoky, hogy megrovandó tapintatlanságot követett el a nuncius azáltal, hogy nem érdeklődött a felől, nem fog-e utazása és annak időpontja kellemetlenséget okozni, hiszen maga Nagyméltóságod is örömmel üdvözölte látogatását mind Bécsben, még az utazás előtt, mind pedig a budapesti találkozás alkalmával s a kultuszminiszterhez hasonlóan egy szóval sem fejezte ki aggodalmát vagy megrovását beszédeivel és magatartásával kapcsolatban. A nunciusi méltóságot illetőleg április 25-i jegyzékemben éppen az ellenkező véleményt képviseltem, mint az interpellációra mondott válasz. Kényszerülve vagyok ezért megállapítani, nem igaz az, hogy „e tekintetben a kormány álláspontját a magamévá tettem“ s ezért tiltakoznom kell személyemnek ily körülmények között jogtalan bevonása ellen. Nem fedi a valóságot, hogy „a kormány e nézetét közvetítéssel már tudatta is diplomáciai úton a Szentszékkal“, mert ez a valóságban a mai napig nem történt meg. Egy diplomáciai tiltakozás ily szenzációs parlamenti bejelentése nem egyeztethető össze végül az ily fontos ügyekben szükséges óvatossággal és diszkrécióval sem s még kevésbé a XIII. Leó és a Szentszék iránti általam különösen ajánlott

¹⁷ U. o. Liasse XXXI. a. 12—13 a távirat s. k. fogalmazványa és hivatalos másolata.

figyelmességgel. Ez okokból nem vagyok hajlandó viselni a felelősséget ezért az én hatáskörömbé tartozó diplomáciai ügy aggodalmat keltő tárgyalásáért s jelentést teszek a királynak állásfoglalásomról e provokált interpellációval és az arra adott válasszal szemben, melyet tárgyilag és diplomáciai szempontból inkorrektnek tartok, személyemet illetőleg pedig loyálisnak nem tekinthetek.

E Bánffynak küldött távirat után azonnal táviratozott Kálnoky a vatikáni nagykövetnek, gróf Reverterának is¹⁸ s felhatalmazta őt, tudassa a Vatikánban, hogy Bánffy válaszána argumentációja nem egyezik az ő nézeteivel s a tényekkel sem. Teljesen jogtalanul mondotta a miniszterelnök, hogy ő a magyar kormány álláspontját e tekintetben a magáévátette. Hallatlan tapintatlanságnak bélyegezte Kálnoky, hogy Bánffy, ha meg is kérte őt a római tiltakozásra, nem törődve vele, hogy az tényleg megtörtént-e, a parlamentben mint tény jelentette be.

Revertera mindjárt másnap megjelent Rampolla pápai államtitkárnál. Rampollát nagyon megnyugtatta Revertera felvilágosítása s külön köszönetét küldte érte Kálnokynak.¹⁹ Hasonló értelmű távirati jelentést kapott már ekkor Rampolla Agliarditól is, akinél szintén azonnal elhárította magától Kálnoky a felelősséget Bánffy nyilatkozatáért s tudatta vele lemondási szándékát is. Sikerült Kálnokynak így megakadályoznia, hogy a Szentszék azonnal tiltakozzék a nunciust ért sérelem miatt. Rampollát nagyon lehangolhatta Bánffy nyilatkozata, mert nem kívánhatta az új harcot a magyar kormánnyal. Az Agliardi útjáról kapott első híreknek, mint Revertera jelentette, nagyon örült. Amikor beleegyezett Agliardi magyarországi útjába, nem lehetett más a célja, minthogy a magyar katolikusok öntudatát és buzgalmát növelje s ezáltal a kormánypártot önbizalmában megingatva visszatartsa a további egyházpolitikai reformoktól. Most újabb veszélyek tornyosultak.

Kálnoky még május 2-án este írásba foglalta Ferenc Józsefnek teendő jelentését is s másnap reggel, a Bánffynak küldött tiltakozó távirat másolatával együtt, személyesen nyújtotta át az uralkodónak.²⁰ Kétségtelen, írta jelentésében Kál-

¹⁸ U. o. Liasse XXXI. b. 60—63 a május 2-án küldött 13. sz. bizalmas távirat fogalmazványa és hivatalos másolata.

¹⁹ Lásd Revertera május 3-i 20. sz. számjeles táviratát u. o.: 70.

²⁰ S. k. fogalmazványa és hiv. másolata u. o. Liasse XXXI. a. 1—10.

noky, hogy Bánffy elődei példájára előzetesen közölhette volna velem válaszát, mert az interpellációt nem ellenzéki, hanem egy „obszkurus“ kormánypárti képviselő mondta. Ezt azonban szándékosan nem tette, hogy hangsúlyozza Béccsel szemben függetlenségét. Rendkívül nagyszámú átiratából és a magyar kormánypárti lapok bizonyos cikkeiből általában úgy látszik“, hogy azzal szándékozik magyarországi pozícióját megerősíteni, hogy elődeinél erősebben akarja érvényesíteni a magyar kormány alkotmányos befolyását a külügyek irányítására. A szabadelvű-pártban és fiókjában, a Kossuth-pártban bizonyára nagyon használhatna is Bánffynak, ha Magyarország valamilyen „jogát“ védelmezhetné s vermet áshatna egyúttal a közös külügyminiszternek, akinek „jogosulatlan befolyása“ különben is oly sok megütközésre ad okot. E nyilvánvaló szándék láttára és mert Bánffy egyenesen lelkiismeretlen könnyelműséggel vagy korlátoltságból tett valótlan parlamenti nyilatkozata nagyon komolyan veszélyezteti a Szent-székkal való diplomáciai kapcsolatokat, kötelességemnek tartottam, hogy az ügyben azonnal állást foglaljak s el vagyok szánva a következmények levonására is. Közel tizennégy évvel ezelőtt a legkomolyabban szabadkoztam külügyminiszteri megbízatásom ellen, mert az volt a véleményem, hogy a mindkét minisztertanácsból kizárt s parlamenti kapcsolatok nélkül a két miniszterelnök közé ékelt közös külügyminiszter helyzete tarthatatlanná válik, amint az egyik kormány nehézségeket akar neki okozni. Ez most bekövetkezett. A most történt dolog nem tekinthető egyszerű incidensnek. Magyar részről két év óta következetesen aláásták állásomat s ennek csak válság lehetett a vége. Ily körülmények között nem vállalhatom tovább tisztességgel a külügyminiszterséget s kényszerülve vagyok felmentésemet kérni. Tizennégyévi szolgálatom után nem kétkedhetik Felsőged kötelességérzetemben és odaadásomban, nem vagyok azonban hajlandó, fejezte be jelentését Kálnoky, politikai ostobaságokat és perfidiát nevemmel fedezni.

Feljegyzések nem maradtak Kálnoky kihallgatásáról, annyit mégis meg tudunk állapítani, hogy Ferenc József nem akart megválni régi külügyminiszterétől s nem fogadta el lemondását. Lehet, hogy pillanatnyilag Bánffy elejtésére gondolt. Kálnoky mindenesetre ezzel az érzéssel távozhatott, mert különben, ha a király már ekkor a békés megoldást kívánta volna, még ingerültségével és idegességével sem tudnánk megmagyarázni a Politische Correspondenz részére aznap este adott nyilatkozatát.

E nyilatkozatának közvetlen oka Bánffy távirata volt.²¹ Bánffy ugyanis a tiltakozására azt felelte neki, hogy válaszá-
nak a módját talán kifogásolhatja, egy véleményen volt azon-
ban vele abban, hogy Agliardi áthágta a jogkörét s magatar-
tása tapintatlan volt, sőt hajlandó volt arra is, hogy Rómában
ezért tiltakozzék. Arról, hogy ez a valóságban idáig nem tör-
tént meg, a magyar kormány semmit sem tehet, mert a külügy-
miniszter szíves ajánlkozására már öt nappal a parlamenti
válasz előtt kérte. Nem érti, írta Bánffy, hogy mennyiben érin-
tette a külügyminiszter hatáskörét, mivel magyar belügyről
van szó s teljes joggal hitte, hogy a kérdés megítélésében töké-
letesen egy véleményen vannak. Az interpellációt a kormány
nem provokálta, sikerült ellenben elérnie, hogy ne az ellenzék
részéről mondják. Természetesen szintén hajlandó, fejezte be
Bánffy táviratát, a királyt az egész ügyről bővebben felvilá-
gosítani.

Kálnokyt nagyon felingerelte Bánffy távirata. Kitérő
válasznak tekintette s meg akarta öt alaposan leckéztetni.
Magának Bánffynak csak azt felelte, igaz, hogy hajlandó volt
tiltakozni Agliardi tapintatlan magatartása ellen, nem volt
azonban elegendőképp informálva róla, mennyiben hágta át
Agliardi a jogkörét. Ő úgy tudja, írta Kálnoky, hogy nem szo-
kásos ily fontos diplomáciai nyilatkozatokat a nélkül tenni,
hogy meg ne tudakolnák előzetesen, miképpen áll a folyamat-
ban lévő ügy. Ez távirat útján pár óra alatt megtörténhetett
volna. Nem ismerheti el azt sem, hogy a Szentszékkal való
viszony belügyi kérdés. Annál kevésbbé fogadhatja ezt el, mert
a miniszterelnök az ő véleményével ellentétben a nunciust a
többi követekkel egy sorba helyezi s a Szentszékot idegen hata-
lomnak akarja tekinteni.²²

Kálnoky nem elégedett meg e távirattal, hanem még aznap
este nyilatkozatot is küldött a Politische Correspondenznek.²³

A magyar miniszterelnök Terényi képviselő interpelláció-
jára mondott válaszának módja és tartalma — így szólt a nyi-
latkozat —, mint mindenütt, úgy a külügyminisztériumban is
meglepetést keltett. Megütköztek rajta, hogy Bánffy nyilatko-
zata több lényeges pontban tárgyilag nem helytálló s így a
külügyminiszter nézeteivel sem megokolásában, sem követke-
zetéseiben nem egyezik. Nem tudják, miként volt jogosult

²¹ U. o. Liasse XXXI. b. 64—65.

²² U. o. Liasse XXXI. b. 66—69 a távirat s. k. fogalmazványa és hiva-
talan másolata.

²³ U. o. Liasse XXXI. a. 11 Kálnoky s. k. fogalmazványa.

Bánffy annak a határozott kijelentésére, hogy „a külügy-miniszter a kormány által kifejtett álláspontot a magáévá *tette*“. Erre vonatkozólag époly kevésbé voltak az akták lezárva, mint annak az esetleges kérdésnek a tekintetében, hogy mennyiben és milyen módon tétessenek bizalmas megjegyzések Rómában Agliardi magatartásáról. Ennek a külügyminiszter által még ismeretlen azon adatoktól kellett volna függnie, amelyek a nunciának a belügyekbe való avatkozását bizonyíthatják. Ha tehát báró Bánffy a magyar parlamentben azt mondomta, hogy ez a demarche már megtörtént, úgy ez csak diplomáciai ügyekben való járatlanságának tulajdonítható s nyilván ennek róható fel az is, hogy saját felelősségére és tekintet nélkül a Szentszékhez való barátságos viszonyra, csatakiáltásként hangzó nyilatkozatot tett a magyar parlamentben. Ennek az ügyre magára csak káros következményei lehetnek. Bánffy parlamenti nyilatkozata tehát valószínűleg további nyilatkozatokra és következményekre fog vezetni.

Ez a nyilatkozat végzetes hiba volt, mert ez váltotta ki a további parlamenti vitát s ez vezetett végeredményben Kálnoky bukásához is. Kifogásolható volt a nyilatkozat közjogi szempontból is, mert a magyar külügyminiszter nem volt alárendeltje a közös külügyminiszternek, hogy nyilvánosan megleckéztethesse. Csakis Kálnoky izgalmaival és azzal magyarázható, hogy Bánffy szavaiból az egész budapesti és bécsi sajtó a Rómával való szakítást és a nuncius kiűzését következtette és még hozzá a külügyminiszter és a korona hozzájárulásával. A sajtó magatartása természetesen csak növelte Kálnoky izalmát és helyzetét még tűrhetetlenebbé tette. Szükségesnek vélte, hogy szerepét kifelé is tisztázza. Bánffy utolsó távirata arról győzte meg, hogy tőle nem várhat semmiféle igazolást. Parlamenti fórum nem állt rendelkezésére s így nem látott más lehetőséget, minthogy az újságok révén világosítsa fel a dolgok állásáról s felelősségének mértékéről a közvéleményt.

A közvéleményt irányító liberális sajtó magatartásával szemben nem sokat jelentett, hogy az egyik konzervatív magyar újság, a Szapáry Gyulához közel álló Hazánk május 3-i Hadüzenet c. vezércikkében Bánffyt a magyar politika Don Quijottejének nevezte, aki harcba vitte a törvényhozást saját agyrémei ellen. Soha még nevetségesebb komédiát nem játszottak el az ország házában, írta a lap. „A szófukar Bánffy, aki a miniszterelnöki nyilatkozatokat még írásból sem szokta leolvasni tudni, a Ház nagy csodálkozására most rögtön készen

volt a válasszal. Ez a támadás egyszerűen folytatása a szabad-
elvű párt szédelgéseinek. El akarja vonni a közfigyelmet a
nemzet égető szükségleteiről, hogy egy áldatlan kultúrharcba
sodorja a jelszavakkal feltüzelt közvéleményt.“ Nem tud a
kormány Agliardi ellen egyetlen meggyőző tény sem felemlí-
teni, amely a pozitív vádnak jogosultságát adhatná. Ha a nun-
cius látogatása ellen kifogásokat lehetne tenni, az csupán arra
vonatkozhatik, hogy az egyházpolitikai harc befejezése előtt
jött Magyarországra. De ezt a tapintatlanságot a miniszter-
elnök úr buzdítására követte el, aki úgyszólván meghívta őt.
Reméljük, fejezte be cikkét a lap, hogy ez a meghívás nem
Agliardi törbecsalása akart lenni.

Bánffy, amint Kálnoky nyilatkozatát a május 4-i reggeli
lapokban olvasta, azonnal Bécsbe utazott. Nem hagyhatta ma-
gán száradni a vádat, mert különben helyzete teljesen tart-
hatatlanná vált volna. Amíg a vonaton ült, elhangzott a Ház-
ban Apponyi Albert interpellációja. Apponyi tudni akarta,
hogy minő alapja van a Politische Correspondenz közleményé-
nek, Agliardi milyen tetteiben vagy nyilatkozatában látja a kor-
mány a beavatkozást Magyarország belügyeibe, milyen tárgya-
lások folytak és mily eredménnyel a kormány és a külügy-
minisztérium között a teendő diplomáciai lépésekre vonatkozó-
lag s megkérdezte végül még Apponyi azt is, mily alapon
mondotta a miniszterelnök, hogy e kérdésben a külügyminisz-
terrel egyetért s hogy a római lépés már meg is történt?

Apponyi interpellációja elkerülhetetlenné tette az ügy
nyilvános tisztázását. Ferenc József, amint azt Kálnoky április
25-i jegyzékére tett ceruzavonásaiból következtetjük, önmagá-
ban Kálnokynak adott igazat, Bánffy május 4-i kihallgatása
alkalmával azonban úgylátszik mégis kénytelen volt elismerni,
nem minden alap nélkül mondotta a miniszterelnök, hogy a
külügyminiszter a kormány álláspontját helyesli. Bánffy azzal
érvelhetett, hogy Kálnoky a részletek ismerete nélkül is elítélte
a nuncius magatartását, sőt önként ajánlkozott a római tiltakozásra is. Bánffy hajlandónak is nyilatkozott ezért Kálnoky
április 25-i jegyzékét a parlamentben a maga igazolására fel-
olvasni. A király, mikor erről a kihallgatás után Kálnokyt
értesítette, megjegyezte azt is, hogy Bánffy inkább engedékeny
volt Egyébként, írta az uralkodó sajátkezű üzenetében,²⁴ nem
bocsátoktam semmiféle tárgyalásba s csak ahhoz ragaszkod-
tam, hogy a válság valamilyen megoldását meg kell találni.

²⁴ U. o. Liasse XXXI. a. 14—15.

Jegyzéke nyilvánosságra hozását maga Kálnoky is kívánatosnak tartotta, mert súlyt vetett rá, necsak azt hányhassák a szemére, ami legkevésbé kívánkozott nyilvánosságra, hogy a nuncius magatartását megróttá, hanem tudják meg azt is, mily nagy fontosságot tulajdonított a pápával szemben való figyelmesség és a Szentszékkal fennálló barátságos kapcsolatok zavartalan megőrzésének. Szükségesnek vélte az osztrák politikai és parlamenti körök hangulata miatt is, hogy meggyőződjenek róla, teljesítette mint közös miniszter a köteleességét és idejében rámutatott, hogy a Szentszékkal való viszony megzavarása nemcsak Magyarországot érinti, hanem az összmonarchiát is és ezért különös óvatossággal kell eljárni.

Másnap fogadta a király Kálnokyt s utána újból Bánffy. Közvetlenül nem tárgyalt a két miniszter egymással. Jósika felség személye körüli miniszter közvetítésével állapotok meg abban, hogy Apponyi interpellációjára válaszolva, már a következő napon felolvassa Bánffy a parlamentben a saját április 21-i és Kálnoky április 25-i jegyzékét. Ugyancsak Jósika közvetítésével magyarázta meg Kálnoky saját eddigi magatartását is Bánffynak.²⁵ Hangsúlyozta Kálnoky, nem engedheti meg, hogy diplomáciai kérdésekről vagy a külpolitikáról a miniszterelnökök akár az osztrák, akár a magyar parlamentben olyan nyilatkozatokat adjanak, melyeknek tartalmát és horderejét az értük felelős külügyminiszter nem ismeri. Ezzel kapcsolatban arról értesítette Jósika Kálnokyt,²⁶ azt hiszi, hajlandó lenne Bánffy még elutazása előtt a délután folyamán felkeresni őt, hogy megbeszélje a jövőre vonatkozólag hasonló esetekben a közös eljárást. Azt hisszük, hogy ez a találkozás nem történt meg. A rendkívül pontos Kálnokytól semmiféle feljegyzés sem maradt róla. Mint látni fogjuk, nem tisztázódott a római intervenció kérdése sem, pedig ha találkoztak volna, feltételezhetjük, hogy ezt is megbeszéljük.

Bánffy a képviselőház május 6-i ülésén a jegyzékek felolvasása után csak annyit mondott, reméli, teljes bizonyítékát szolgáltatott ezek annak, hogy a dolog lényegét illetőleg semmi feltételtől sem függő teljes egyetértésben volt a külügyminiszterrel, sőt a római tiltakozás felajánlásával meg is előzte a külügyminiszter a magyar kormány óhaját. Mivel a kormány a külügyminiszternek április 27-én küldte el a válaszát,

²⁵ U. o. Liasse XXXI. b. 72—77: Notizen an Baron Jósika für Baron Bánffy mitgeteilt 5. März 1895.

²⁶ Jósika levele az utóbb idézett liasse-ban: 78—79.

joggal remélhette, védekezett Bánffy, hogy május elsején már elküldték Rómába a tiltakozást. Ez ugyan, mint utólagosan megállapították, ekkor még nem történt meg, kijelenti azonban, hogy „erre vonatkozó álláspontját a kormány most is változatlanul fenntartja“. Biztosította végül Bánffy a Házat, hogy mint mindenkor, ez alkalommal is kötelességének fogja ismerni, hogy a miniszterelnök törvénybiztosította jogait, nemkülönben a magyar kormány tekintélyét minden irányban megóvjá.

A Ház többsége Bánffy válaszát tudomásul vette, Apponyi azonban nem fogadta el és erősen kritizálta. A Politische Correspondenz közleményét, mivel a miniszterelnök hallgatott róla, mondotta Apponyi, a külügyminiszternek kell tulajdonítani. Egy általános kijelentés pedig a miniszterelnöki állás tekintélyének védelmére nem elegendő szerinte oly pillanatban, amidőn nem tudják, mi történt e tényleg megtámadott tekintély helyreállítására. A kormányhoz közelálló sajtó azt hangoztatta, hogy most minden pártnak a kormány mellé kellene állnia. Ennek első feltételül azonban azt kívánta Apponyi, hogy maga a miniszterelnök tegyen meg mindent méltósága tekintélyének védelmére. Könnyen megtörténhetik ugyanis, hogy maga a miniszterelnök politikai opportunitásból kielégítőnek tart egy olyan elégtételt, amellyel politikai ellenfelei nem elégszenek meg. A Politische Correspondenzben kimondott ítélet hangja olyan, mintha a külügyminiszter a magyar miniszterelnök felülvizsgálati fóruma lenne. Ez a hang tehát még akkor sem engedhető meg, folytatta Apponyi, ha az ítéletet tartalmilag helyesnek kell elismerni, de nem fogadható el ebből az a következtetés, hogy az állás megtámadott tekintélyével együtt a miniszterelnök hibáit és botlásait is védjék, mert éppen ezek okozták nagyrészen az állás tekintélyének a megtámadását. Az ügygel kapcsolatban elkövetett sorozatos súlyos hibák megerősítik abban a véleményében, hogy Bánffy állása magasabb követelményeinek egyáltalán nem képes megfelelni. A kedélyek izgatott állapota következtében előre látnia kellett volna ugyanis a nuncius utazásának jelenségeit s figyelmeztetnie kellett volna őt erre. A miniszterelnök azonban még bátorította is a nunciust látogatási szándékában s ezzel elvesztette a szubjektív jogosultságot arra, hogy az utazás alkalmával előfordult tényeket a látogatás időszerűtlensége szempontjából kifogásolja. A második súlyos hiba az volt Apponyi szerint, hogy kellő komolyság és előrelátás nélkül mint bevégzett tényről értesítette a miniszterelnök

a képviselőházat olyasvalamiről, amiről azután bebizonyult, hogy még nem történt meg. Az ezzel kapcsolatos mentegődzést gyengének minősítette Apponyi, mert egy miniszterelnöknek nem szabad kényes természetű, nemzetközi viszonyokkal összefüggő tényt feltevések alapján bejelentenie. Teljesen ellenkezik ezenfelül a nemzetközi érintkezés minden elfogadott szabályával is, hogy egy idegen hatalom képviselőjének viselkedéséről folyó diplomáciai tárgyalást befejezése előtt parlamentben nyilvánosan tárgyaljanak. Nekünk itt a parlamentben, fejezte be beszédét Apponyi, jogunkban van kimondani a materiális igazságot, mely a Politische Correspondenz közleményében helytelenül foglalt helyet, hogy a miniszterelnöknek ez az eljárása a nemzetközi és diplomáciai ügyek kezelésében való teljes járatlanságra vall. Az ország méltóságának megóvásához nemcsak az szükséges, hogy erőt és elszántságot mutassunk, hanem az is, hogy azt a műveit nemzetek közt fennálló szokásos formák között tegyük, mert különben tekintélyünk éppen úgy megcsorbul eljárásunk durvasága által, mint magatartásunk erélytelensége által.

Két nappal e parlamenti tárgyalás után, mely Bánffy válaszában tudomásulvételével megadta a felmentést a miniszterelnöknek, megjelent a bécsi és budapesti hivatalos lapban Ferenc József 6-áról keltezett rendkívül megleghangú kézírata Kálnokyhoz. Az uralkodó legteljesebb bizalmáról biztosította Kálnokyt, hálásan ismerte el hosszú évek óta teljesített hűséges és sikeres szolgálatait s fontosnak tartva további működését, nem fogadta el lemondását.

A kormánypárti Pester Lloyd és Nemzet úgy magyarázták a kéziratot, hogy tüntetni akart az uralkodó vele a nunciust ellen. Gondolhatjuk, hogy ez a szándék távol állott a királytól s tulajdonképpen Kálnokynak akart a támadásokkal szemben elégtételt szolgáltatni. A közvélemény a kéziratot így is értelmezte s ezért különösen a kormánypárti lapok, hogy Bánffynak is elégtételt szerezzenek, nyomtatékosan követelték a tiltakozó jegyzék azonnali elküldését Rómába. A budapesti és bécsi sajtó egy része oly hallatlan hevesen és sértő módon támadta személyében a nunciust, hogy Kálnoky már attól félt, a Szentszék a nemzetközi jogra hivatkozva tiltakozni fog ellene. Meg is kérte ezért mind Bánffyt, mind Windisch-Grätz osztrák miniszterelnököt, tegyenek meg mindent a támadások megszüntetése érdekében s figyelmeztette őket, hogy az idegen követek souverainjeik személyét képviselik s ezért különleges nemzetközi védelem alatt állanak, melyért az illető kormányok

felelősek. Emlékeztette Kálnoky a két miniszterelnököt arra, hogy amikor pár év előtt Párizsban a radikális és sovinszta gajtó hasonló sértő hangon írt idegen követek ellen, az illető kormányok nagyon komolyan tiltakoztak ellene s szó volt arról is, hogy visszahívják párizsi követeiket s csak ügyvivőket hagynak helyettük.²⁷ Bánffy teljesítette Kálnoky kérését s mérsékletre intette a kormányhoz közelálló lapokat.

A magyar kormány világosan látta, hogy tekintélyét csak úgy tudja megmenteni, ha a római tiltakozás a legközelebbi időben megtörténik s Bánffy ezért, minisztertársaival való előzetes tanácskozás után, május 9-én újabb jegyzékben kérte meg Kálnokyt, hogy most már haladéktalanul járjon el Rómában.²⁸ Azt írta Bánffy, nem hiszi, hogy szükséges lenne a tiltakozást különös részletezéssel megokolni Rómának, mert a nuncius Kálnoky által is ismert magyarországi magatartása már önmagában nyilvánvalóvá teszi szerinte a beavatkozás tényét. Nem ismerte el Bánffy azt az ellenvetést sem, hogy ő a nunciust utazására bátorította, mert mint írja, nem tudhatta előre, hogy olyan módon és időpontban fogja Magyarországot meglátogatni, amint azt tényleg tette. Budapesti találkozásuk alkalmával pedig már későn történt volna a figyelmeztetés. Megírta most Bánffy Kálnokynak a nunciussal a magyar belpolitikáról folytatott beszélgetését s hozzáfűzte, nagyon valószínű s tényleg beszélnek is, hogy a nuncius vele szemben vallott nézeteit az egyházpolitikai ellenzék körében is propagálta. Rendjén van-e, kérdezte, hogy egy külföldi hatalom képviselője, legyen az akár az apostoli nuncius is, arra használja fel utazását, hogy propagandát üzzön a kormány politikája ellen? Agliardi beszédeire és nyilatkozataira, ellenőrizhetetlenségük miatt, korábbi jegyzékéhez hasonlóan most sem akart Bánffy különösebb súlyt vetni, de megemlítette mégis a Magyarországnak adott nyilatkozatot, a Zichy Nándorra mondott pohárköszöntőt s a fővárosi papsághoz és a nagyváradi jogakadémiai tanárokhoz intézett beszédek. Ez utóbbit nem a jogakadémia igazgatója által kiadott, hanem az ellenőrizhetetlen forrásokból eredő szöveg szerint közölte. E beszédekkel kapcsolatban azt jegyezte meg, nem számít az sem, ha teljesen valótlanok, mert az újságok cáfolatlanul terjesztették s így époly hatásuk van, mintha hitelesek lennének. A felelősség alól az első esetben sem ment-

²⁷ Kálnoky május 9-én kelt 85. sz. átírata a legutóbb idézett liasseban: 121-124.

²⁸ Bánffy 1475. sz. átírata u. o.: 127—134.

hető fel Bánffy szerint a nuncius, mert a hatást magatartásával keltette.

Amikor Bánffy e jegyzéket elküldte, már teljesen megváltozott a helyzet és szó sem lehetett a diplomáciai tiltakozásról, mert teljes szakítás lett volna a következménye. A Szentszékkal való barátságos viszony további változatlan megőrzése pedig nemcsak az uralkodó személyes kívánsága volt, hanem az osztrák pártoké és kormányé is. Liechtenstein Alajos herceg és 18 társa, köztük Lueger, a későbbi bécsi polgármester, még aznap interpelláltak az ügyben, hogy Bánffy Kálnoky jegyzékét felolvasta. Véleményük szerint Kálnoky jegyzéke még Bánffy válaszában is sokkal alkalmasabb a Szentszékkal való jóviszony megzavarására s elfogadhatatlannak minősítették azt az állítást, hogy a Szentszék képviselője egyházpolitikai kérdésekbe sem avatkozhatik be. Kérdezték a kormányt, miképp óhajtja a maga részéről jóvátenni a diplomáciai szokások e feltűnő megsértését.

Kálnoky jegyzékének nyilvánosságra jutása tényleg nagyobb bonyodalommal fenyegetett, mint Bánffy nyilatkozata. Revertera már másnap táviratilag értesítette Kálnokyt, hogy a jegyzék nagy izgalmat keltett a Vatikánban s Rampolla, vele folytatott tárgyalása alkalmával, elismerte ugyan, hogy az elvi kérdést helyesen határozta meg a külügyminiszter, de úgy véli, hogy a nyilvános megrovás lehetetlenné fogja tenni a nuncius Bécsben való maradását s várja ezért a pápa erre vonatkozó parancsát. Revertera, mint Kálnokynak jelentette, kérte Rampollát, hogy fontolják meg jól a dolgot, legyenek figyelemmel a magyar ingerlékenységre, törekedjenek a legnagyobb mérsékletre s várjanak mindenekelőtt további tudósításokra. Rampolla hajlandónak is mutatkozott rá, hogy a pápával való tárgyalás után folytassa az eszmeeserét.²⁹

Kálnoky azonnal táviratilag válaszolt Reverterának.³⁰ Amit jegyzékében a Szentszékről és a nunciusi méltóságról mondott, csak megnyugtatólag hathatott Rómában, írta Kálnoky. Nagyon sajnálja, hogy megróttá benne Agliardi magyarországi magatartását s hogy a parlamenti helyzet következtében nem lehetett elkerülni e bizalmas irat nyilvánosságra hozását s így, bármennyire megokolt is volt ítélete, ismeretesek lettek szigorú szavai is. Súlyt vetett azonban rá, folytatta Kál-

²⁹ Revertera május 7-én kelt 21. sz. távirata u. o.: 80.

³⁰ Kálnoky 15. sz. táviratának s. k. fogalmazványa és másolata u. o.: 82—87. A másolaton Ferenc József következő megjegyzését olvashatjuk: sehr gut, F. J.

noky, tudják meg a parlamentben, mily fontosnak tartotta a további jóviszonyt a Szentszékkal s csupán bizalmasan szándékozott közbelépni. Tisztáznia kellett azt is, hogy nem látta bebizonyítva a nuncius hatásköri áthágását, ha meg is kellett rónia feltűnést keltő utazását. A bekövetkezett súlyos válság bizonyítja a legjobban, mennyire megokolt volt ez a megrovás. Nagyon sajnálja, hogy ez a pápa képviselőjét érte, nem szabad azonban a mostani súlyos helyzetben egy nunciushoz nemesiséget és jogi tanárokat a modern törvényhozás ellen kereszteshadjáratra felszólítani. Kérte Kálnoky Reverterát, hogy fejezze ki Rampollának fenti szavai értelmében jegyzékével kapcsolatban sajnálatát s azt a hő óhaját, hogy e sajnálatos incidenst mindkét fél érdekében lehetőleg barátságosan és hamarosan elsimítsák.

Reverterát, mikor e távirat vétele után másnap megjelent a Vatikánban, hogy minisztere utasítását teljesítse, azzal fogadta Rampolla, parancsa van a pápától, hogy tiltakozzék a nunciust ért sérelem ellen s ha megtagadná az elégtételt, hívja őt vissza. Rampolla ezenfelül, Revertera jelentésében nem részletezett, különböző retorziókkal is fenyegetődött s azt mondta, a pápa nagyon érzékeny s nem viselheti el szótlantul azt a sértést, ami képviselőjének személyében őt magát érte. Revertera kérte Rampollát, gondolják meg jól, milyen helyzet adódna elő, ha többet kívánnának Kálnokytól, mint amennyit a körülmények között megtehet. Ha valakinek egyáltalában, akkor csakis egyedül Bánffy-nak lenne kötelessége a Pater peccavi, őt azonban bizonyosan nem lehetne erre rávenni. Kálnokytól mégsem kívánható, hogy Bánffy helyett ő tegye ezt meg. A Vatikánnak, ha követelné az elégtételt, érvelt Revertera, számolnia kellene a visszautasító válasszal s ez esetben tényleg vissza kellene hívnia a nunciust. Ez a szakítást jelentené s ezt reméli éppen nagyon a magyar radikalizmus. Tanácsolta ezért követünk, hogy ne játszanak a tűzzel s keressék vele együtt a békés megoldást.

Rampolla elismerte Revertera érvelésének helyességét. Agliardi hibásságáról hallani sem akart ugyan, mégis úgy érezte azonban Revertera, bizonyos zavarba ejtette őt az a Megjegyzése, hogy Agliardi nem kedveltette meg magát a monarchia egyik kormányával sem s hogy politikai pártokhoz — ez a célzás az osztrák keresztény-szocialistákra vonatkozott — oly kompromittáló kapcsolatok fűzik, amelyet semmiféle más diplomatának sem bocsátanának meg. Sajnálom, folytatta Revertera, hogy Agliardi ily kellemetlen helyzetbe került,

a Kálnoky jegyzékében található megrovást azonban önmagának kell tulajdonítania. Nem szándékozták eleve a jegyzéket a nyilvánossággal közölni, miután azonban nem tudták elkerülni, nem tehet Agliardi egyebet, minthogy beletörődik. Az ő kedvéért nem szabad oly viszálynak keletkezni, amely a katolikusok millióinak kárával járna. Bizonyítgatta Revertera, hogy Kálnoky a nunciusi méltóságot in abstracto nagyra becsüli, nem okvetlenül szükséges azonban, hogy a nunciust éppen Agliardinak hívják. Ne keverjék ezért bele a dologba a Szentszék méltóságát, amikor csakis képviselőjének személyes magatartásáról és diplomáciai tapintatáról van szó. Ha Agliardi egészen ártatlanul került is volna a bajba, nem vele történt ilyen dolog először; sok diplomatát feláldoztak már bonyolult helyzetek megoldása érdekében. Nagy tárgyi érdekek fontosabbak, mint a személyes tekintetek.

Rampolla Revertera szavaiból jól megérthette, hogy a monarchia vezetőinek Agliardi visszahívása nem okozna nagy gondot, ha nem járna a Szentszékkel való barátságos viszony megszakításával, a leghatározottabban kijelentette azonban, hogy a pápa nem fogja Agliardit feláldozni s nem fog a neki járó elégtételről lemondani. Ez esetben mit óhajt a Vatikán, kérdezte erre Revertera, Kálnoky éppen azon volt, hogy panaszkodjék a nunciusra s most meg a Vatikán panaszodik a nunciussal való bánásmód miatt, ő azt ajánlja, hagyják abba kölcsönösen a vádaskodásokat, mert így nem jutnak előre. Kérte Revertera Rampollát, mondja meg a kívánságát s ő majd megkérdezi, hogy teljesíthető-e? Legyen azonban óvatos, ne kívánjon sokat s ne nagyon mereven, mert így nem egyezhetnek meg. Semmi esetre sem várhatják azt, hogy Kálnoky visszavonja írott szavát.

Rampolla elgondolkozott egy kissé, majd azt válaszolta, adja az uralkodó valami félreismerhetetlen jelét a nuncius iránti jóindulatának. Ezzel növelné a nuncius tekintélyét s kimutatná tiszteletét a Szentszék iránt is. Revertera tagadólag rázta a fejét Rampolla ajánlatára s azt felelte, véleménye szerint nem alkalmas még a pillanat a kitüntetésre, megígértette azonban mégis az államtitkárral, hogy nem fog tenni addig semmit, amíg választ nem kap e kérdésre Bécsből.

Revertera azonnal megtáviratozta Kálnokynak Rampollával folytatott tárgyalásának lényegét.³¹ Kálnoky tisztán

³¹ Május 8-án küldött 22. sz. távirata u. o.: 88. Ugyancsak 8-án kelt részletesen beszámoló magánlevele u. o.: 90—95.

láthatta belőle, hogy szó sem lehet már a római tiltakozásról, ka nem akarják a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkal megszakítani. Ezért május 9-én, tehát ugyanaznap, hogy Bánffy a római tiltakozásra újból megkérte, újra írt a magyar miniszterelnöknek³² és részletesen megokolva eddigi magatartását, kifejtette, hogy a diplomáciai tiltakozás most már teljesen meghaladott dolog lenne. Sokkal nehezebb körülmények között, de még most is arra törekszik, írta Kálnoky, hogy az Agliardi esetet elkülönítve és olyképp kezelje, hogy a szakítás a Szentszékkal semmi esetre se következék be, sőt lehetőleg zavartalan maradjon az eddigi barátságos viszony is. Hangsúlyozta, hogy ez nemcsak az uralkodó személyes kívánsága, hanem a monarchia osztrák részének az óhaja is s feltételezte, hogy a magyar kormány is fontosnak tartja. A nunciának a hatóságok és a lakosság részéről történt szokatlanul meleg fogadtatása is azt látszik bizonyítani, érvelt tovább, hogy az ország nem viseltetik semmiféle ellenséges érzülettel sem a katolikus egyház feje iránt. Azt nem írta meg Kálnoky Bánffynak, hogy a Vatikánban az ő nyilvánosságra került jegyzéke, illetőleg a benne lévő megrovás miatt még jobban elkeseredtek, mint az interpellációra adott válasz miatt s úgy állította be a dolgot, mintha Bánffy nyilatkozata sértette volna meg mélyebben a Szentszéket s neki sikerült az ez elleni tiltakozást felvilágosításai által idáig elhárítani. Minden, tőle telhetőt megtesz, folytatta Kálnoky, hogy megnyugtatólag hasson Rómára e nyilatkozattal kapcsolatban s megértesse, sokkal fontosabb dolog mindkét fél részére a további barátságos viszony, mint egy a nuncius személyében a maga idején történő változás. Most már, a parlamenti nyilatkozat és az átirat felolvasása után, természetesen egészen meghaladott dolog lenne a római tiltakozás. A nagyobb magában foglalja a kisebbet. Keményebben és hivatalosabban nem lehetett volna tiltakozni a nuncius magatartása ellen, mint e két parlamenti ítéletmondással. Róma ezekért nagyon megsértődött s ezért a legnagyobb megfontoltsággal kell eljárni, ha a panaszt Agliardi ellen továbbra is fenn akarják tartani, ele a szakítást is el akarják kerülni.

³³ 88. sz. bizalmas átiratának s. k. fogalmazványa, hivatalos másolata és nyomtatott példánya u. o.: 98—120. A nyomtatott példányt megküldötte Kálnoky bizalmasan és visszakérőleg az osztrák miniszterelnöknek és azt hisszük, a követeknek is. Windisch-Graetz-cel való jegyzékváltása u. o.

A Szentszék a mostani körülmények között diplomáciai tiltakozás esetén okvetlenül elkeseredetten panaszkodnék a képviselőjével való bánásmód ellen s elégtételt kívánna. Ez pedig valószínűleg a nuncius visszahívására és a diplomáciai viszony megszakítására vezetne. Az egyházellenes pártok lelkesedéssel örülnének ugyan ennek, fejezte be Kálnoky jegyzékét, Magyarországon azonban nyíltan kitörne a kultúrharc, Ausztriában pedig a leghatározottabban tiltakozásnak a Szentszékkal való barátságos viszony megzavarása ellen s így a monarchia két állama nyílt ellentétbe kerülne.

Mire Kálnoky e jegyzéke Budapestre érkezett, a helyzet ott még jobban elmérgesedett. ÍA képviselőház május 10-i ülésén Helfy Ignác megkérdezte Bánffy-t, hogy elküldték-e már a Szentszéknek a tiltakozó jegyzékét s összeegyeztethetőnek tartja-e a miniszterelnök a saját és miniszter társainak méltóságával, valamint az ország közjogi állásával, hogy kormányelnöki állásában a történetek után is megmaradjon? A Politische Correspondenz támadásával szemben Kálnoky jegyzékének felolvasása nem elégtétel, hanem csak önigazolás volt a miniszterelnök részére, mondotta Helfy. A közlemény bíráló és sértő hangja nemcsak megalázta szerinte a miniszterelnököt, hanem ellenkezik az önálló nemzeti léttel s a hatvanhetedik törvényekkel is, a Kálnokyhoz intézett királyi kézirat pedig újabb megaláztatás volt. Bánffy az interpellációra egészen röviden csak annyit mondott, egyelőre érdemlegesen nem válaszolhat rá, kijelenti azonban újból, hogy „a kormány a kérdésben elfoglalt álláspontját fenntartja, valamint kötelességének tartja tekintélyén csorbát üttetni nem engedni“.

Helfy ugyan a szélsőbal véleményét fejezte ki s célja elsősorban a kormány megbuktatása volt, de a kormánypárt talán még enViél is határozottabban követelte a miniszterelnök részére az elégtételt. A kormány helyzete egyre tartóhatatlanabbá lett s a másnapi minisztertanács hosszabb tárgyalás után arra a meggyőződésre jutott, hogyha a helyzet rövid időn belül nem tisztázódik, le kell mondania a kormánynak. Megbízta a minisztertanács mindjárt Bánffy-t, utazzék azonnal Bécsbe s kérjen kihallgatást a királytól.³³

Bánffy még utazása előtt újból írt Kálnokynak.³⁴ A maga

³³ Bécs, ÁH. Ltár. Kabinetiroda irattára. A magyar minisztertanácsok jegyzőkönyveinek német fordításai: 20/M. T. 1895: 3. pont.

³⁴ A május 11-én kelt 1488. sz. átírat a Polit. Arch., többször idézett XXXI. b. liasse-ában: 141—144.

részéről elismerte, hogy a római tiltakozás most már meghaladott dolog, számolni kell azonban szerinte a magyarországi helyzettel is. A kormánypárt határozottan követeli a tiltakozó jegyzék haladéktalan elküldését s megfelelő elégtételt követel a miniszterelnök részére is, olvassuk az átiratban. Ha e két követelés a legrövidebb időn belül nem teljesül, a kormányválság elkerülhetetlen. Ez pedig most nemcsak személyi változást jelentene, fenyegetődött Bánffy, hanem a kiéleződött helyzet következtében rendkívül súlyos parlamenti, sőt talán alkotmányos válságot is, mert lehetetlen lenne parlamentáris alapon új kormányt alakítani. A római tiltakozás módját rábízta Bánffy Kálnoky tapintatára, mert az ő véleménye is az volt, hogy a fővonalaiban a miniszterelnökkel közösen megállapított politika diplomáciai végrehajtása a külügyminiszter hatáskörébe tartozik. A Szentszékkel való barátságos viszony további megőrzését a magyar kormány is fontosnak tartja, írta tovább a miniszterelnök, meg kell azonban állapítania, hogy Magyarország részére a Szentszék barátságos érzülete az utóbbi időben csak platonikus értékű, mert a Szentszék idáig nemcsak semmit nem tett a püspököknek a kormánnyal szemben való ellenséges magatartásának megváltoztatására s különösen az alsópapságnak a kormány politikája s általában az állami tekintély ellen folytatott rendkívül heves izgatásának megszüntetése érdekében, hanem inkább az a látszat, hogy támogatják Rómából a lényegében demagóg-szocialista s így további fejlődésében az állami rendre is rendkívül veszedelmes néppárt megalakítását. Bánffy e szavaiból is láthatjuk, mennyire izgatta őt a néppárt szervezkedése s hogy az Agliardi elleni támadással tulajdonképpen erre és a főrendi egyházpolitikai ellenzékre akart döntő csapást mérni.

A magának szóló elégtételre nem tért ki bővebben Bánffy e jegyzékben. Megírta azonban mindjárt Kálnoky hozzá intézendő válaszában tervezetét is, melynek német fordítását már másnap átadatta báró Jósikával Kálnokynak.

E tervezet³⁵ szerint azt kívánta Bánffy, értesítse őt Kálnokj-, hogy a kérdésnek a magyar képviselőházban történt ismételt tárgyalása után nehézségekbe ütközik ugyan most már az általa csak bizalmasnak szánt római demarche s félreérthető, ámbár jóhiszeműen történt időelőtti bejelentése folytán szükségtelenné is vált, mivel azonban a magyar

³⁵ U. o. a XXXI. a. liasse-ban 19—20.

kormány súlyt vet rá, utasítani fogja a legközelebbi napokban mégis a vatikáni nagykövetet, hogy hívja fel kíméletesen a pápa figyelmét azokra a komoly következményekre, amelyek nem maradhatnak el, ha a nuncius az egyházpolitikai harcok izgalmait ha nem is szándékos, de időszerűtlen és legalább is a magyar belügyekbe való avatkozás látszatát keltő magatartásával növeli. A tervezet szerint megírta volna Kálnoky ezzel kapcsolatban azt is, hogy annál inkább utasíthatja most már Reverterát, mert megkapta már a miniszterelnöktől a felvilágosításokat. Felhasználok egyúttal az alkalmat annak kijelentésére, így kellett volna Kálnoky-nak Bánffy kívánsága szerint válaszát folytatnia, hogy tévesen tulajdonítottak a Politische Correspondenzben félreértésünk folytán megjelent közleménynek olyan szándékot, mintha Nagyméltóságod személyét vagy hivatali állását akarta volna megtámadni, vagy a magyar kormány tekintélyét és hatáskörét megsérteni. Engem tagadhatatlanul meglepett, hogy bizalmas közlésem nyilvánosságra került és veszélyeztetve láttam ezáltal nemcsak a teendő lépések várható sikerét, hanem félttem mindenekelőtt a Szentszékkal való jóviszony megzavarásától is. Nem vonhatom azonban kétségbe, hogy Nagyméltóságod, ha eljárása nem is felelt meg az én nagyon megfontolt, körültekintő diplomáciai szokásaimnak, jogosítva volt mégis jegyzékemet felhasználni s reám hivatkozni, mert nem kötöttem ki határozottan az ellenkezőjét. Nagyon örülnék ezért, ha a kölcsönös felvilágosítások alapján a történetek ellenére is barátságosan elintézhetnénk az ügyet, mivel Nagyméltóságod eljárásának teljes jóhiszeműségét el kell ismernem, nekem pedig nem volt szándékom személyét vagy állását tünetően megtámadni, amint azt a sajtó és az ellenzéki politikai körök egy része állítja.

Kálnoky a tervezet elolvasása után néhány szarkasztikus megjegyzést tett Jósikának, hogy Bánffy „egy ilyen abszurd és méltatlan“ nyilatkozatot feltételez róla s visszautasította a tervet. Hogy a királynál mit intézett el Bánffy, nem tudjuk. Azt hisszük azonban, hogy a király még mindig a békés megoldásra törekedett, mert még két nappal később is foglalkozott gróf Clary Siegfried egy ilyirányú javaslatával.³⁶ A békés megoldás azonban egyre több nehézségbe ütközött, nemcsak a két miniszter közötti ellentét miatt, hanem

³⁶ U. o. a XXXI. b. liasse-ban: 169—172. Gróf Clary a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot.

azért is, mert magyar politikai körök egyre élesebben támadták most már nemcsak Kálnokyt, hanem rajta keresztül a külügyminiszteri hatáskört is.

Május 13-án újabb interpelláció hangzott el az ügyben Ugron Gábortól. Kérdezte Ugron, hogy meddig vonszolja még sárba Bánffy Magyarország tekintélyét s hiányolta hogy nem mondta meg meg, milyen nyilatkozatával hágtá át Agliardi a hatáskörét. Kívánta, hogy fejtsék ki, mi tulajdonképpen a nuncius hatásköre, mert Tisza Kálmán idejében a választások alkalmával, az elkeresztelési rendelettel kapcsolatban Samassa római küldetése által s legutóbb állítólag a néppárt ellen maga a kormány kérte Róma belügyekbe való avatkozását. *Ugy* látszik tehát, mondotta Ugrón, hogy csak akkor jajgat a kormány és csak akkor akarja az ország tekintélyét és méltóságát megvédeni, ha a már egyszer megszokott befolyás ellene fordul. Kérdezte, hogy elküldték-e már Rómába a jegyzéket s hiszi-e a kormány, hogy a miniszterelnök ezzel már elégtételt is kap a külügyminiszter által okozott sérelemért. Követelte Ugrón, hogy adja át a helyét Bánffy másnak, ha nem tudja állása tekintélyét megvédelmezni s ne szerezzen nemzetének megaláztatásokat.

Az állandó parlamenti támadások következtében más megoldás nem volt most már lehetséges, mint vagy Bánffy, vagy Kálnoky távozása. Bánffyt a legsúlyosabb alkotmányos válság felidézése nélkül nem bocsáthatta volna el a király, Kálnoky távozása viszont megfelelő elégtétel lehetett a magyar miniszterelnök részére, aki így, bár a kormánypárti sajtó befejezett tényként hirdette Agliardi visszahívását, tekintélyének sérelme nélkül lemondhatott a római tiltakozásról, amely a Szentszékkal való diplomáciai viszony megszakításával fenyegetett volna.

Tudjuk, hogy Rampolla Revertera május 8-i kihallgatása alkalmával elégtételt kívánt a nuncius megsértéséért s szóba került ezzel kapcsolatban Agliardi kitüntetése. Mikor Revertera ezt Kálnokynak megírta, felvetette a gondolatot, nem lehetne-e Agliardi visszahívását a Szent István-renddel való kitüntetése által elérni. Úgy gondolta, hogy a pápával el lehetne talán ezt a megoldást fogadtatni.

Mikor Revertera két nappal később megint felkereste Rampollát, újból szóba került a kitüntetés kérdése.³⁷ Rever-

³⁷ Revertera ez újabb tanácskozásáról május 10-i 24. sz. táviratával (az előbb idézett liasse-ban: 135—136) és ugyancsak 10-én kelt levelével

tera azonban nem tudott még ekkor választ adni az ügyben s csak annyit mondott, hogy valószínűleg Agliardi visszahívásától fog függni a dolog. Rampolla Revertera e szavaira elgondolkozott s nyugodtan hallgatta meg a nagykövet érvelését. Excellenciád, mondotta Revertera, nem önthet olajat a még izzó parázsra s nem támaszthat Agliardi megnyugtatója érdekében újabb vihart Magyarországon. Igen, kiáltott fel erre Rampolla, de mikép tűrje el a Szentszék, hogy olyanért bűnhődjék, amiben nem hibás. Egyetlen egy más követet sem mernének nyílt parlamenti ülésen úgy megtámadni, mint ahogyan a nunciust megtámadták. Ha meg is tagadják az elégtételt, a pápa mégsem fogja Agliardit elejteni s ő a pápa engedélyével közzé fogja tenni a nunciusként Kálnoky szóbeli nyilatkozatairól szóló jelentéseit. Az egész világ meggyőződhetik majd róla, hogy Agliardi semmiben sem hibás. Ő utána járt a dolognak s a legmegbízhatóbb források alapján győződött meg erről. Vár a jelentések közzétételével addig, míg megérkezik a válasz az elégtételre vonatkozólag. Hogy ez milyen legyen, azt rábízta az uralkodóra.

Azt minden ellenvetés nélkül elismerte Revertera, hogy más diplomatóval nem történhetett volna meg az, ami Agliardival történt, hozzáfűzte azonban, hogy más követ be sem utazhatta volna az országot hasonló körülmények között. Helyesebb ezért, érvelt követünk, ha össze sem hasonlítják a nunciust a világi követekkel, mert ha megtennék, Bánffy azonnal hivatkoznék rá, hogy nyomatékot adjon panaszának. Ha mindenki ragaszkodik véleményéhez s a jelentések közzétételével a nyilvánosság előtt tárgyalják tovább az ügyet, akkor a szakítás elkerülhetetlenné válhatik. Agliardinak a legfeltűnőbb kitüntetés sem adná vissza régi tekintélyét s végül is sajátmagának kellene kérnie visszahívását. Ez nagyon megnehezítené utódja helyzetét is. Ha azonban barátságos megegyezés alapján hagyja el Agliardi Bécset, azt hiszi, mondotta Revertera, kezeskedhetik róla, hogy a legnagyobb tisztelettel fogják búcsúztatni.

Erről szó sem lehet addig, amíg jóvá nem teszik a Szentszékét képviselőjének személyében ért sérelmet, válaszolta Rampolla. A továbbiakról csak azután tárgyalhatnak, hogy Agliardi elégtételt kapott.

számolt be. Ez utóbbi a Politisches Archivban a követi jelentések között található meg: Rome S. S. 1895.

Revertera még Rampollával való tárgyalása napján megkapta Kálnoky értesítését, hogy Agliardi kitüntetését, bár jó megoldás lenne, a Magyarországon észlelhető nagy ingerültség miatt nem tartja egyelőre lehetségesnek, legfeljebb akkor, ha elhagyná a nuncius Bécset.³⁸ Revertera nem akarta elmérgesíteni a helyzetet s nem közölte mindjárt e véleményt Rampollával. Csak öt nap múlva kereste őt fel újra.

Amíg hivatalos részről nem adták meg az elégtételt a nunciussnak, megadta ezt neki a katolikus társadalom. A bécsi nunciatura az osztrák katolikus előkelőségek felvonulásának a színtere lett, ahol a kitett ívekre feliratkozva fejezték ki együttérzésüket Agliardival. A templomokban a papság felszólította a hívőket, hogy írják alá a sekrestyében a nunciussnak átadandó részvényilatkozatot. Liechtenstein Alajos herceg és társai utcai tüntetést akartak rendezni Agliardi tiszteletére. Rampolla táviratilag utasította a nunciust, hogy Vonuljon teljesen vissza s ne adjon a kormánynak semmi okot kellemetlen megjegyzésekre. Agliardi biztosította Rampollát, hogy mindenben ez utasítás szerint cselekszik s felkérte azt a bizottságot is, amely a nunciatura előtti tömeges felvonulást rendezni akarta, hogy mondjanak le e szándékáról. Nem baj azonban, jelentette Agliardi, ha az ő közreműködése nélkül rendezett tüntetések ellensúlyozzák a Szent-székeknek szerinte a kormány által kívánt megalazasat.

Magyarországon is tüntettek a nuncius mellett. A néppárt gyűléseiről s esperesi kerületek üléseiről feliratokkal üdvözölték. Védelmére kelt az ország primása is a főrendiház május 14-i ülésén s Bánffy jelenlétében és ellenmondása nélkül tett tanúbizonyságot róla, hogy amíg nála volt, semmi olyat nem tett, vagy mondott, ami a belügyekbe való avatkozásnak csak a látszatával is bírna. Illetékes helyről nyert felhatalmazás alapján jelentette ki Vaszary, hogy Agliardi másutt mondott nyilatkozatai sem bírnak a beavatkozás kritériumával, hacsak azok a nyilatkozatai nem, amelyekkel az Egyház és ezzel együttesen a haza iránti szeretetre és hűségre buzdított. Bánffy ellenkező véleményével szemben

³⁸ Kálnoky május 10-én küldött 18. sz. távirata a XXXI. b. liasseban: 137—138.

³⁹ Rampolla május 11-én küldött utasításáról és Agliardi jelentéséről lásd Revertera 1895 május 16-i 20. sz. jelentését az utóbb idézett liasseban: 175—180.

hangsúlyozta a primás, hogy a pápa nemcsak ő általa, vagy a püspökök vagy akár világiak által, hanem nunciusa által is érvényesítheti illetékességi jogkörét. Ezért tehát, ha a katolikus egyház feje a hit- és erkölcsstanra, valamint a fegyelemre vonatkozólag maga, vagy pedig megbízott közege által megjelöli akár miniszteri rendeletekben, akár törvényjavaslatokban azokat az elveket, amelyek az Egyházéiba ütköznek, ezzel hatáskörét nem lépte át.

Reverterának azt az értesítését, hogy Rampolla közzé akarja tenni Agliardi jelentéseit, nyugodtan fogadta Kálnoky, mert nem látott ellentmondást magatartásában s a Szentszéknek, illetőleg Agliardinak adott felvilágosításában.⁴⁰ Revertera azonban ismerte Agliardi első jelentését s félt, hogy közlése újabb konfliktusra vezetne. Mindent megtett ezért a közzététel megakadályozása érdekében.⁴¹ Rampolla megkerülésével, bizalmi embere útján, engedékenységet ajánlott a pápának s abból a meggyőződésből kiindulva, hogy magának Rampollának sem lehet kedvére az Agliardi személye körül támadt nézeteltérés, kereste a békés megoldás útját. Azt magától értetődőnek tartotta, hogy nem akarja Rampolla elejteni Agliardit, de feltételezte azt is, hogy nem lehet szándéka e kérdés miatt a viszály állandósítása sem, melybe, úgy vélte, a pápa sem egyeznék bele. Valószínűnek gondolta ezért, hogy enged Rampolla a merevségéből, ha nem jelenti az számára a teljes meghátrálást. E törekvésében segítségére volt Reverterának egy általa meg nem nevezett tekintélyes és bizalomra méltó vatikáni tényező, aki azt javasolta, hogy abban az esetben, ha kénytelen lenne a kormány a magyar nyomásnak engedve Agliardi magatartása ellen tiltakozni, akkor ezt konciliánsan tegyék s Rampolla erre udvariasan azzal válaszolna, hogy a nuncius vétkeisége nincs bebizonyítva s ezért a nyilvánosan emelt vádak a legnagyobb mértékben sértők a Szentszékre. A tiltakozásra tiltakozással felelnének s ezzel az ügyet elintézettnek lehetne tekinteni. Revertera vatikáni bizalmasának másik javaslata szerint a nuncius egészségügyi okokból többhónapi szabadságra fürdőhelyre utazna, a király ez előtt búcsúkihallgatáson fogadná s arra számítva, hogy talán már nem tér vissza, valamilyen rendjellel tüntetné ki. Ez

⁴⁰ Lásd Kálnoky május 11-én Reverterának küldött 20. sz. táviratát u. o. 139—140.

⁴¹ Lásd u. o. 153 Revertera május 12-i 25. sz. táviratát.

alkalommal elhangzó, inkább a pápának, mint Agliardinak szóló előzékeny nyilatkozatok elfogadhatóvá tehetnék a Szentszék részére Agliardi visszahívását.⁴²

E két megoldás közül az utóbbit gondolta Revertera célravezetőbbnek, mert hamarabb vetett volna véget az incidensnek s nem járt volna további vitával. Kálnoky a nuncius melletti bécsi tüntetések miatt már különben is jelezte neki bizalmasan, tájékoztatása céljából, hogy véleménye szerint mindkét félnek érdeke lenne Agliardi Bécs városából való eltávolítása. A kíméletlen visszahívást Kálnoky sem tartotta kívánatosnak.⁴³ Azt gondolta ezért Revertera, hogy kedvére lesz Kálnokynak is ez a megoldás s mikor megkérdezte tőle, támogatta azzal is, hogy Agliardi Bécsbe való visszatérése ellen idejük maradna később is kifogásokat tenni.⁴⁴

Bécsben Kálnoky bizalmas közlése óta a katolikus társadalom és a keresztény-szocialisták tüntetései az általunk már ismertetett módon egyre erősödtek a nuncius mellett. A nunciaturán feliratkozott személyek névsorát naponként közölték. A legélesebb ellenzéki harcot folytató keresztény-szocialisták a maguk politikai céljaira használták ki az Agliardi személye körüli ellentétet és sok kellemetlenséget okoztak a liberális kormánynak. Így most már nemcsak a magyar, hanem az osztrák kormány részére is kellemes lett volna, ha Agliardi mentől előbb eltávozik Bécsből. Kálnoky a tüntetések háttérében magát Agliardit látta s ezért Revertera javaslatára válaszolva megjegyezte, hogy a Szentszéknek is érdeke lenne, ha Agliardit mentől előbb szabadságra küldenék vagy személyes jelentéstétel végett Rómába hívnák, mert újabb magatartása is aggasztó zavarokat kelt. Megemlítette Kálnoky a tüntetéseket és utasította a követet, intse Rampollát határozottan ennek a következményeire, melyek a nuncius amúgy is megingott helyzetét teljesen kompromittálni fogják. Helyes lenne, ha Róma sürgősen figyelmeztetné Agliardit, hogy óvakodjék újabb tapintatlanságoktól.

Félórával e táviratilag küldött válasz után, május 14-én este külön táviratban értesítette Kálnoky Reverterát arról is,⁴⁵ hogy a döntés a személyével kapcsolatos válságban végre meg-

⁴² Lásd u. o. 161—166 Revertera május 14-én kelt 19. A. számú jelentését.

⁴³ Lásd Kálnoky május 9-én küldött 16. sz. táviratát u. o. 125—126.

⁴⁴ Lásd Revertera idézett május 12-i táviratát.

⁴⁵ Mindkét, 22., illetőké 23. sz. távirat u. o. 15-5—160.

történik és valószínűleg felmentésével fog végződni, Semmi kifogása nincs ellene, táviratozta Kálnoky Reverterának, ha ezt egészen bizalmasan Rampollának is megmondja, hogy ezáltal józanabb és békülékenyebb magatartásra ösztönözzé. Revertera másnap délelőtt azonnal felkereste Rampollát.⁴⁰ A tüntetésekkel kapcsolatban közölte Rampolla a követtel, hogy táviratilag utasította már Agliardit, kerülje el még a látszatát is gondosan annak, mintha a tüntetések az ő biztatására történnének. Hogy meggyőzze Rampolla Reverterát a tüntetések spontán jellegéről, következő napi újabb kihallgatása alkalmával megmutatta utasítását, valamint Agliardi igazoló jelentését s közölte azt is, hogy újból emlékeztette a nunciust figyelmeztetésére. Revertera ünnepélyesen tiltakozott Agliardi állítása ellen, hogy a kormány meg akarja a Szentszékét alázni⁴⁷ Tudatta Revertera Rampollával Kálnoky valószínűleg bekövetkező felmentését is, Agliardi szabadságolása ügyében azonban ennek sem volt meg a kellő hatása, mert Rampolla hosszas tárgyalás után is csak annyit ígért meg, hogy jelentést tesz a dologról XIII. Leónak s másnap közli a pápa válaszát. Rampolla maga ragaszkodott az Agliardi Bécsből való távozását megelőző elégtételhez s csakis úgy akart a dologba belegyezni, hogy Agliardi ideiglenesen egy osztrák kolostorba vonul vissza, mert szabadságolását, mondotta az államtitkár, általánosan visszahívásnak tekintenék, ez pedig a Szentszék megalázó meghátrálását jelentené.

Ez volt a helyzet Rómában azon a napon, amelyen megtörtént Bécsben a döntés Kálnoky felmentése mellett. Az előzményeket már ismerjük, tudjuk, hogy az ellentét Kálnoky és Bánffy között áthidalhatatlanná vált, Kálnoky újabb lemondásának és felmentésének legmélyebb oka azonban tulajdonképpen nem ez, hanem a magyar részről a külügyminiszteri hatáskör ellen intézett támadás volt. A magyar politikai körökben ellenem szított ellenségeskedés a legutóbbi időben nemcsak személyem ellen irányul, olvassuk Kálnoky az uralkodónak május 15-én átadott felmentési kérvényében,⁴⁸ hanem most már hatásköröm olymértü megszorítása érdekében is izgatnak, amely megfosztaná a külügyminisztert ügykörének vezetésé-

⁴⁶ Hosszú kihallgatása lefolyásáról május 15-i 26. sz. rövid táviratával számolt csak be Revertera. U. o.: 167.

⁴⁷ Lásd Revertera május 16-i 20. sz. jelentését u. o.: 175—180.

⁴⁸ Kálnoky kérvényének s. k. fogalmazványa a XXXI. a. liasse-ban: 21—22.

ben attól a folytonosságtól és önállóságtól, ami a külföldi kormányok bizalmának lényeges alapja. A közös külügyminiszter csak akkor vezetheti sikerrel a külügyeket s csak akkor vállalhatja érte a felelősséget, ha állásának kezdettől fogva elismert Önállósága sértetlenül megmarad. A külügyminiszteri állás elleni magyarországi támadásokat voltaképp a személyem elleni animozitás váltotta ki s nem titkolhatom el azt sem, hogy az uralkodó magyar politikai körök és közöttem komolyan megvan zavarva az a kölcsönös bizalom, amely egy közös miniszter részére szükséges. További hivatalban maradásom ily körülmények között nem járhat tehát lényeges haszonnal, fejezte be Kálnoky kérvényét, s kérem ezért Felségedet, fogadja el lemondásomat.

A Kálnoky kérvényében foglaltak bírták rá Ferenc Józsefet, hogy bármily nehéz szívvel is, de mégis megváltják régi hűségese külügyminiszterétől. Május 16-án kelt Kálnokyhoz intézett rendkívüli meleghangú kéziratában⁴⁹ sajnálattal állapította meg, hogy nem teljesedett a reménye s a kifejtett okokat méltányolva, el kell fogadnia most már a lemondást. Hálásan emlékezett meg egyúttal az uralkodó Kálnoky tizennégy évi működéséről s különös elismerésének jeléül a Szent István-rend nagykeresztjéhez a rend gyémántokba foglalt jelvényeit adományozta neki. Ebben a kitüntetésben nagyon ritkán részesített valakit az uralkodó.

Kálnoky felmentésének okait vizsgálva, meg kell említenünk azt a körülményt is, hogy küszöbön volt a delegációk ülése s félni kellett, hogy ott is szóba kerül a kérdés. A király pedig nagy súlyt vetett a katonai költségvetés zavartalan megszavazására.

Az új külügyminiszter, gróf Goluchowski Agenor Bánffyval folytatott első tanácskozása alkalmával megtagadta Bánffy kérését, hogy tiltakozó jegyzéket küldjön Rómába s a nuncius visszahívását kívánja.⁵⁰ Bánffy a jelek szerint beenyugodott ebbe s remélte, hogy a képviselőház is befejezettnek fogja tekinteni Kálnoky távozásával az Agliardi-ügyet. Ferenc József azonban úgy látszik nem bízott teljesen Bánffyban s ezért Pápay kabinetirodai osztályfőnök május 18-án táviratilag kérte a király nevében a miniszterelnöktől Helfy és Ugrón

⁴⁹ A kézirat hivatalos másolata ugyancsak a Politisches Archivban: Adm. Reg. Dep. 2.

⁵⁰ Lásd a Politisches Archivban: Varia de Rome S. S. 1895 Goluchowski feljegyzését Agliardi-val 1895 július 17-én folytatott tárgyalásáról.

interpellációjára adandó válaszának pontos szövegét. A választ az aznap esti minisztertanács állapította meg s futárral küldték fel azonnal Bécsbe. A tervezet szerint kijelentette volna Bánffy, hogy „az időközben felmerült események oly világosak, hogy bővebb magyarázatot nem is igényelnek s teljesen igazolják azt, hogy e kérdésben a magyar kormány elfoglalt álláspontját fel nem adta, de igazolják azt is, hogy tekintélyében sérelmet nem szenvedett“ s kéri ezért válaszának minden további részletezés nélkül való tudomásul vételét. A király nem fogadta el változatlanul e szöveget s kívánta az „oly világosak, hogy“ szavak, valamint annak a kijelentésnek az elhagyását, hogy „a magyar kormány e kérdésben elfoglalt álláspontját fel nem adta“. Ferenc József véleménye szerint e kijelentést úgy is értelmezheték volna, mintha még mindig akarnának Rómában tiltakozni, erről pedig, üzente a király Pápay útján Bánffynak, a Bécsben létrejött megállapodások értelmében már szó sem lehet. Ezenfelül, írta Pápay, egyéb magyarázatokat is fűzhetnének hozzá, így például a külügyminiszter állását illetőleg.⁵¹

Bánffy a május 20-i képviselőházi ülésen pontosan a király által jóváhagyott választ mondta az interpellációkra. Helfyt és Ugront nem elégítette ki a válasz s tudni akarták, hogy elküldték-e már Rómába a tiltakozó jegyzéket? Bánffy kitért a határozott válasz elöl s csak annyit mondott, hogy a kormány ismeri a kérdés komoly és fontos voltát s éppen ezért nem látja sem az ügy, sem az ország érdekében, hogy a kérdést részletesen tárgyalják. A Ház többsége tudomásul vette Bánffy válaszát s ezzel az Agliardi ügy lekerült a magyar országgyűlés napirendjéről.

Kálnoky felmentésével kapcsolatban egy kis közjogi vita is keletkezett a képviselőház május 20-i ülésén. Apponyi Albert felvilágosítást kért, mi igaz a hírből, hogy véleménykülönbség volt Kálnoky és Bánffy között a külügyminiszteri jogkör tekintetében is s hogy tárgyalások folynak a külügyminiszteri állásról szóló 1867. évi XII. törvénycikk 8. szakaszának⁵² alkalmazásával kapcsolatban? Kívánta Apponyi, hogy tájékoztassák fel Kálnoky távozásának okait. Bánffy megcáfolta a tárgyalásokra vonatkozó hírt, Kálnoky távozásának okáról pedig csak annyit

⁵¹ Pápay távirata és Bánffyyal való levélváltása az Országos Levéltárban. Pápay hagyaték.

⁵² E szakasz értelmében a külügyek vezetése „mindkét fél minisztériumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett a közös külügyminiszter teendői közé“ tartozik.

mondott, hogy sokkal szubjektívebb természetű annál, semhogy megengedhetné magának a részletes nyilatkozatot róla.

Bánffy az Agliardi-ügy kezelésében, mint láthattuk, nem járt el egy államférfitől megkívánható megfontoltsággal s e kérdésben végeredményében engednie kellett. Tudjuk azt is, hogy Kálnoky megtagadta az elégtételt a Politische Correspondenznek adott közleményéért. Felmentése azonban, ha más indokokból is történt, elégtétel lehetett Bánffynak s megvédte a magyar miniszterelnöki állás tekintélyét is. A nagyközönség Kálnoky távozásában Bánffy személyes diadalát látta egy közös miniszter fölött s ez megszilárdította parlamenti helyzetét. A tények ismeretében azonban csak nagyon kis mértékben lehet szó Bánffy személyes győzelméről ebben az ügyben. Inkább azt mondhatjuk, hogy a magyar belpolitikai helyzet megmentette őt a bukástól. Kálnoky távozása pedig nem volt nyereség magyar szempontból.

Az új külügyminiszternek, Goluchowskinak, nem volt könnyű a helyzete. Hosszú ideig tartó rendkívül súlyos tárgyalásokat kellett még folytatnia az Agliardi-ügyről. Hivatalba lépésekor már várta őt Revertera jelentése Rampollánál tett május 16-i látogatásáról,⁵³ amely alkalommal biztosította ugyan az államtitkár XIII. Leó nevében követünket, hogy a pápa a legbékülékenyebb szellemben akar megvizsgálni minden javaslatot s elfogadna egy olyan megoldást, amely a Szentszék méltóságának sérelme nélkül megszüntetné az ellentéteket, Agliardi előzetes elégtétel nélkül való szabadságolásába azonban nem egyezhet bele. Revertera igyekezett e kihallgatása alkalmával a lelkére beszélni Rampollának, hogy helytelen lenne egy oly fontos dologban, mint amilyen a Szentszék és a monarchia jóviszonyának további megőrzése, túlságosan nagy teret engedni Agliardi személyes érzékenységének. Arról kell inkább gondoskodni, mondotta, hogy tisztességgel távozhasson el a nuncius Bécsből. Agliardi kitüntetésére s egy a pápát tökéletesen kielégítő nyilatkozat tételére azonban csak a búcsúkihallgatáson lesz megfelelő alkalom. Rampolla Revertera minden rábeszélésére is szilárd maradt s megismételte a pápa nevében, hogy nem tekinthető elégtételnek, ha Agliardi éppen úgy, mint minden nuncius, megbízatása végeztével valamilyen rendjelet kap. Nem fogadta el Rampolla Revertera azt az ellenvetését sem, hogy ez még nem jelentené a dolog befejezését, hanem

⁵³ A május 16-án kelt 27. sz. távirat és 20. sz. jelentés a Politisches Archivban, Liasse: Interna XXXI. b. 173—180.

csak siettetné a nuncius elutazását s nem akart hallani arról sem, hogy a nuncius és a Szentszék ügyét külön kell tárgyalni, ha a helyzetet teljesen tisztázni akarják. A pápát, érvelt Revertera, készséggel elhalmozzák a tisztelet minden jelével és sajnálatát is ki fogja fejezni a kormány, hogy megsértésének a látszata fennforog, az azonban nem teljesen világos, hogy milyen elégtétellel tartoznak a nunciussnak. Erről tárgyalhatnak s e tekintetben bebizonyíthatja az államtitkár, hogy nem üres szó békülékenységének hangoztatása. Lehetetlen, hogy a pápa minden felelősséget magára vállaljon képviselőinek tetteiért és szavaiért. Agliardi elődeivel ellentétben nyilvánvalóan nem értett a nehézségek megkerüléséhez s nem igazságtalan, ha ezért bizonyos mértékben megbűnhődik. Az ő saját érdeke is lenne különben, hogy csaknem tarthatatlan helyzetéből megszabaduljon. Rampollát Revertera semmiféle érvelése sem tudta meggyőzni s ragaszkodott hozzá, hogy az elégtételt még azelőtt kell megadni, mielőtt Agliardit Bécs elhagyására utasítják. Revertera feladta a harcot s megígérte Rampollának, hogy pontos jelentést tesz tárgyalásukról, nem titkolta azonban, hogy nehéz lesz a kivezető utat megtalálni, ha a hangsúly a nuncius elutazása előtti elégtételen van. Rampolla most unszolta Reverterát, hogy igyekezzék a pápa kívánságának teljesítését elősegíteni. Revertera azonban kijelentette, hogy utasítása kimerült, készséggel közvetíti azonban az államtitkár valamilyen javaslatát. Rampolla erre azt mondta, hogy adhatna a külügyi kormány egy olyan közzétételre is alkalmas nyilatkozatot Rómának, amely a pápát ért sérelemért elégtételt nyújtana. Revertera válasza az volt, nem tudja, mikép ítéli meg a dolgot minisztere, de alig tartja lehetségesnek, hogyha helyeselné is a javaslatot, lemondana a Szentszék és a nuncius személye közötti különbségtevésről s így a nyilatkozat nyújthatna ugyan elégtételt a Szentszéknek, de nem adna Agliardinak.

Rampolla és Revertera e tárgyalásából megállapíthatjuk, hogy az idő és XIII. Leó békülékeny természete mérséklő hatással voltak ugyan már az ügy fejlődésére, de az ellentétek még mindig nagyok voltak, mert Róma továbbra is szilárdan ragaszkodott az Agliardi Bécsből való távozását megelőző elégtételhez. Ugyanezt kívánta Agliardi is Goluchowskival való első találkozása alkalmával. Goluchowski hivatala átvétele után, május 20-án, meglátogatta a nunciust s biztosította őt, hogy a monarchia Szentszékhez való viszonyának eddigi barátságos és bizalmas jellegét továbbra is zavartalanul meg akarja őrizni s kifejezte egyúttal a reményét, hogy számíthat e tekin-

tétben a Kúria megértésére és előzékenységére is. Agliardi szintén biztosította Goluchowskit a saját hasonló szándékáról, de ráterelte azonnal a beszélgetést a magyarországi utazása következtében keletkezett bonyodalomra. Ami az ügy érdemi részét, Bánffy május 1-i nyilatkozatát illeti, nem volt Agliardi és Goluchowski között véleménykülönbség, hogy a magyar kormány és parlament dolga a kérdés elintézése. Tudjuk, hoo-v éppen e napon le is került az ügy a magyar országgyűlés napirendjéről. Elégtételt kívánt azonban Agliardi azért a személyes sértésért, amely Kálnoky jegyzékének felolvasásával érte. Goluchowski azonnal megjegyezte erre, nem érti, mikép kívánhat Agliardi még Kálnoky távozása után is elégtételt? Kitől kívánja ezt? Kálnoky már nem miniszter s különben is sajnálatát fejezte ki Rómában, amiért nem tudták elkerülni e bizalmas jegyzék felolvasását. Ami a saját személyét illeti, mondotta Goluchowski, lehetetlen egy olyan írásért vállalnia a felelősséget, amelyen nincs rajta a neve s így eredménytelen lesz Róma minden törekvése, hogy elégtételt kapjon érte.

Goluchowski leírta Reverterának küldött első utasításában⁵⁴ Agliardival folytatott tárgyalását s megkérte a követet, hogy ő is hozzá hasonlóan érveljen Rampollával szemben és hangsúlyozza teljes határozottsággal, itt lenne az ideje, hogy Kálnoky távozása után most már Róma is segítő kezét nyújtsa az incidens elsimítására. Remélte Goluchowski, hogy Róma is felismeri most már Agliardi tarthatatlan helyzetét s belátja, hogy hiányzik nunciusából a szükséges tapintat. Agliardi nemcsak magyarországi alkalmatlan magatartása által okozott zavart, folytatta Goluchowski, hanem a monarchia osztrák részében is több alkalommal megállapították belügyekbe való avatkozását. Elég e tekintetben a keresztény-szocialistákkal szemben elfoglalt magatartására és Kálnoky ezzel kapcsolatos ismételt figyelmeztetésére és megrovására utalni. Kérte Goluchowski Reverterát, hogy terelje erre a dologra Rampollával való legközelebbi tanácskozását. Agliardi esetét ő is elkülönítve akarja tárgyalni, írta tovább a külügyminiszter, s nem akarja általa komolyan megzavarni a Szentszékkal való barátságos viszonyt. Utasította is a követet, hangsúlyozza, hogy sokkal fontosabb ez, mint a nuncius személyének a változása. A további komplikációkat csak úgy tudják elkerülni, ha Róma megértőbb és békülékenyebb lesz. Agliardi visszahívásának a módjára nem tért ki Goluchowski utasításában, de határozot-

⁵⁴ A május 22-én kelt 93. sz. utasítás u. o. 181—

tan hangsúlyozta, hogy nem tehet Agliardi tisztelettel teljes távozási ügyében semmiféle javaslatot sem addig az uralkodónak amíg a pápa döntését nem ismeri. Számíthat azonban e tekintetben Róma a kormány legnagyobb előzékenységére.

Revertera az utasítás vétele után azonnal felkereste Rampollát s közölt vele belőle annyit, amennyit lehetségesnek tartott.⁵⁵ Az elégtételről nem akart Rampolla még most sem lemondani, elismerte azonban, hogy a magyar képviselőház május 20-i ülése után érdemileg elintéződött a dolog s most már csak az ügy személyi részét kell rendezniök. Revertera az elégtétel ellen azzal érvelt, hogyha Goluchowskit akarnák Kálnoky egyébként csak bizalmas nyilatkozataért felelősségre vonni, akkor elkerülhetetlenül visszautasításnak tennék ki magukat, ha udvarias formában is történne ez. Egy ilyen szóharcból pedig senkinek sem lenne haszna s csak tartós elkeseredés maradna belőle hátra. Ezt pedig mindkét fél szempontjából csak sajnálni lehetne.

Rampolla biztosította Reverterát, hogy ez nem szándéka sem neki, sem XIII. Leónak, de véleménye szerint nem működhetik Agliardi sikeresen, ha nem történik valami a világ előtt megcsorbított tekintélye helyreállítása érdekében. Meg kell mutatni valamivel, hogy nem vesztette el Agliardi az udvar tiszteletét és bizalmát. A tiszteletet bizonyára senki sem fogja megtagadni Agliarditól, válaszolta Revertera, a bizalmat azonban minden diplomáciai képviselő csak olyan mértékben élvezi, mint amilyen mértékben megszerzi magának. Ha Agliardi úgy érzi, hogy nincsenek teljes bizalommal iránta, az nagyon sajnálatraméltó, de önmagától kell megkérdeznie, miért nem nyerte meg oly mértékben, mint elődei. Meg kell kérdeznie önmagától azt is, hogy meg tudja-e szerezni a jövőben? Véleménye szerint, mondotta Revertera, a kormány legnagyobb előzékenysége sem adhatja neki vissza elvesztett pozícióját.

Revertera nem tartotta egyelőre tanácsosnak, hogy még határozottabban lépjen fel Agliardi ellen. Megelégedett vele, hogy ellenmondás nélkül jelezhette Rampollának Agliardi helyzetének tarthatatlanságát. Rampolla valószínűleg azért tűrte ezt szó nélkül, mert jelentést tett talán már neki Agliardi Goluchowskival való május 22-i újabb tárgyalásáról.⁵⁶ Agliardi

⁵⁵ Lásd Revertera május 24-én kelt 29. sz. táviratát és május 27-én kelt 22. A. sz. jelentését a Politisches Archivban, Rome S. S. 1895.

⁵⁶ Lásd róla Goluchowski június 3-án kelt 96. sz. jelentését a Polit. Archivban, Liasse: Interna XXXI. b. 193—214.

ugyanis ez alkalommal, miután a magyar képviselőház részéről már befejezettek volt tekinthető az ügy, elfogadta Goluchowski érvelését, hogy Kálnoky távozásával tárgyalanná lett az elégtétel kívánása s ebből azt következtette, hogy a saját személyes helyzete is változatlan maradt. Goluchowski szembezállt ezzel a véleménnyel s a nélkül, hogy Agliardi ellentmondott volna, megjegyezte, jól teszi minden diplomata, ha időnként megvizsgálja a lelkiismeretét, nem állott-e be személyes viszonyaiban és kapcsolataiban valamilyen változás, amely működésének sikerére hatással van. Revertera Rampollával való tárgyalásakor nem tudott még Goluchowski és Agliardi újabb találkozásáról s ezért Rampolla hallgatásából azt következtette, hogy nem számíthat az államtitkár Agliardi energikus védelmében föltétlenül XIII. Leó támogatására. Ezt következtette Rampolla újabb javaslatából is, melyet félig-meddig visszavonulásnak tekintett. Az államtitkár megkérte ugyanis Reverterát, vegye rá Goluchowskit, hogy Ferenc József a közelmúltban törtétek miatt egy bizalmas levélben fejezze ki sajnálatát a pápának s foglaljon soraiba pár elismerő szót Agliardiról is. Revertera megígérte, hogy közli e kívánságot Goluchowskival, de megkérdezte egyúttal, felhasználnák-e valamikép e levelet s mi haszna lenne belőle Agliardinak, ha a nyilvánosság semmit sem tudna meg róla? Rampolla azt válaszolta, hogy magát a levelet semmi esetre sem tehetnék közzé, elegendő lenne azonban, ha annyit közölnének a sajtóval, hogy Ferenc József írt a pápának s levelében bizonyos dicsérettel emlékezett meg Agliardiról is. A lapoknak küldendő közlemény s zövegében előzetesen megállapodhatnának.

Revertera Rampollának ezt a javaslatát szalmaszálnak tekintette, melybe kapaszkodva meg akarja az államtitkár nem Önmagát, de Agliardit menteni. Jelentésében⁵⁷ nagyon megfontolónak tartotta, hogy elfogadják-e az ajánlatot, mert véleménye szerint Rampolla ezzel azt akarja elérni, amit a külügyi kormány a Szentszék iránti minden tisztelete ellenére sem akar, hogy Agliardi rehabilitálva állomáshelyén maradjon. Az elégtételnek pedig, amit készségesen megadnának a nunciának távozása fejében, nem lehet az a célja, hogy további maradását elősegítse. Azt elismerte Revertera, hogy a pápa akarata ellenére nem tudják elérni Agliardi visszahívását, hitte azonban, hogy bele fog ebbe egyezni a pápa, ha időt engednek

⁵⁷ A május 27-én kelt 22. B. sz. jelentés a Polit. Archívban: Rome S. S. 1895.

neki rá, hogy belássa a szükségességét s megfelelő utódot is talál Agliardi helyére. Agliardi pedig, folytatta Revertera, maga rá fog jönni, hogy nem kárpótolják őt a bécsi tüntetések a kormány hiányzó bizalmáért. Előre is vigasztalhatja egyébként őt, hogy sikertelen diplomáciai működése hamarosan a bíbor hoz fogja segíteni. Az összes körülmények figyelembe vételével azt tartotta Revertera a legvalószínűbbnek, hogy Agliardi minden elégtétel nélkül továbbra is Bécsben marad, amíg az idő múlása el nem oszlatja visszahívásának akadályait, A személye körül támadt vita el fog laposodni s ha a kormány nem kívánja Bécsből való sürgős távozását, rövidesen maga a pápa fogja visszarendelni.

Egy külön írt bizalmas levelében⁵⁸ azt tanácsolta Revertera, hogy kezeljék Rampolla ajánlatát dilatoriusan, tehát vagy utasítsa vissza a külügyminiszter valamilyen megokolással az uralkodói kézirat gondolatát, de jelentse ki egyidejűleg, hogy minden elfogadható javaslatot meg akar fontolni, vagy pedig írjon az uralkodó egy szívélyes hangú levelet a pápának, de ebben csak azt a hő óhaját fejezze ki, hogy ne engedjék személyes érzékenység által a Vatikán és a monarchia viszonyát megzavartatni s kérje ezért, hogy tekintsék véglegesen elintézettnak az Agliardi magyarországi utazását követő kínos incidenst.

Ha személyesen kellene átnyújtania egy ilyen tartalmú levelet a pápának, írta Revertera, az alkalmat adna rá, hogy szóval többet is mondjon s meg van győződve róla, XIII. Leó nem fog Rampolla kedvéért az Agliardinak adandó elégtételhez ragaszkodni. Úgy gondolta Revertera, hogy ezt annál könnyebben megteheti a pápa, mert ő idáig mindig hangsúlyozta, hogy a tárgyalásokat bizalmasnak tekinti s nem vett eddig követi minőségében hivatalosan tudomást róluk.

Alig küldte el Revertera e levelét, máris jobban meggondolta a dolgot s másnap újból írt Goluchowskinak.⁵⁹ Most már határozottan ajánlotta, hogy írjon Ferenc József XIII. Leónak s köszönje meg neki előre Haller salzburgi és Sembratowicz lemergi érsek közeli bíborosi kinevezését s korábbi ígéretét teljesítve ajánljon fel a római ruthén kollégium részére egy határozott pénzbeli ajándékot. A pápa bizonyára nem lesz érzéketlen az ajándékkal szemben, írta Revertera, s e közléshez lehetne kívánság formájában hozzáfűzni a levélnek általa már

⁵⁸U. o. 1895 május 27.

⁵⁹U. o. 1895 május 28.

ajánlott szövegét. E levélnek meg lenne az az előnye, érvelt a követ, hogy színlegesen teljesítené Rampolla kívánságát, a valóságban azonban ad absurdum vinné. Ahelyett ugyanis hogy elégtételt szolgáltatna Agliardinak, lehetetlenné tenné azt s a pápa indíttatva érezné magát az egész ügy hallgatóságos elintézésére. XIII. Leó békülékeny természeténél fogva különben is hajlamos erre s valószínű, hogy az uralkodói bőkezűség döntő lenne az ügy szempontjából és végét vetné a kérdésnek. Nem maradna a dologból egyéb hátra, mint Agliardi várható lemondása. A pápát ennek a szükségességére lassanként előkészítik. Segítségére van ebben, írta Revertera, Galimberti kardinális, aki ugyan nem örül neki, ha Agliardi Rómába kerül, mert Rampolla pártját fogja erősíteni.⁶⁰

Galimberti támogatását Goluchowskinak egy még mindjárt a hivatalba lépése után írt bizalmas levele⁶¹ következtében vette igénybe Revertera. Goluchowski felvetette ugyanis a gondolatot, nem lenne-e ajánlatos Rampolla megkerülésével egy bizalmi ember útján hatni a pápára s tőle remélni egy kis áldozatot az ügy békés elintézése érdekében. Revertera maga nem juthatott be bármikor a pápához, az pedig feltűnést keltett volna, ha különleges megbízatás nélkül kér kihallgatást, ezért arra gondolt, hogy XIII. Leó egyik kedves emberének, Galimberti kardinálisnak a segítségét veszi igénybe. Galimberti Agliardi elődje volt a bécsi nunciaturán, a Vatikánban a Rampolla politikáját ellenző bíborosok közé tartozott s Revertera több alkalommal élvezte már támogatását. Galimberti készségesen felajánlotta támogatását, Revertera azonban így sem remélt gyors sikert, mert Galimbertit hetenként csak egyszer, keddi napokon fogadta a pápa, azt a látszatot pedig el kellett kerülnie a bíborosnak, hogy unszolni akarja XIII. Leót a döntésre, melyet különben is könnyebben hozhatott meg a pápa a saját iniciatívájából. A legközelebbi kedden a pápa kissé gyengékedett s nem fogadhatta Galimbertit. Galimberti azonban az egyik udvari pap által szóba hozatta XIII. Leó előtt a dolgot s ígéretet kapott tőle, hogy nem fogja megengedni Rampollának az elégtétel erőteljes követelését. E hírrel egyidejűleg jelentette Revertera Goluchowskinak,⁶² hogy úgy tudja, Galimberti,

⁶⁰ Galimberti még Agliardi bíborosi kinevezése előtt, 1896 május 8-án meghalt.

⁶¹ A 94. sz. levél a Polit. Arch.-ban, Rome S. S. 1890 május 2

⁶² A május 31-én kelt 23. A. sz. jelentés a Polit. Archívban, Liasse: Interna XXXI. b. 191—192.

valamint Vannutelli bíboros, aki előbb szintén bécsi nuncius volt, megütközésüket fejezték már ki korábban a pápának, amiért nem kérte ki Rampolla a tanácsukat, mielőtt Agliardi magyarországi utazásához az engedélyt megadta. Elkerülheték volna így ennek az elővigyázatlanságnak a következményeit, amelyek véleményük szerint még komolyabbak lesznek, ha ragaszkodnak az elégtételhez. Rampolla egyébként egyre bátortalanabb lesz, írta Revertera, követelőző fellépése egyre kevesebb visszhangra talál a Vatikánban s napról-napra élénkebben tárgyalják a bécsi nunciaturán bekövetkező változás valószínűségét. Minden jel arra vall, hogy Rampolla és Agliardi ellenére is biztosítani lehet a békét a Kúriával, ha egy-két megnyugtató szót ír az uralkodó a pápának.

Goluchowski már maga is gondolt rá, még mielőtt Rampolla javaslatáról értesült volna, hogy helyes lenne, ha Ferenc József közvetlenül fordulna a pápához, mert természetesnek tekintette, hogy fájdalmasan érintették XIII. Leót a nuncius elleni támadások. Revertera jelentései megérlelték e gondolatát és Ferenc József írt is a javaslatára XIII. Leónak⁶³ Az uralkodó nagyon szívélyes szavakkal közölte a pápával, hogy a legőszintébben törekszik mindig kívánságait teljesíteni és örömmel ad ezért a Collegium Rutenum részére 100.000 lírát, a legmelegebben köszönte meg a két osztrák érsek közeli bíbor⁰³i kinevezését is, Agliardi nevét azonban meg sem említette levelében s csak általánosságban biztosította a pápát, nagyon hön óhajja, hogy a Szentszékkal való viszony eddigi bizalmasága és szívélyessége az utolsó hónapokban előfordult sajnálatraméltó incidensek ellenére továbbra is megmaradjon s minden kedvezőtlen hatástól megóvassék.

A levél személyes átnyújtásával Reverterát bízták meg s Goluchowski utasította egyúttal a követet,⁶⁴ biztosítsa ő is, a rutén kollégium részére adott ajándékra utalva, a leghatározottabban a pápát, hogy Ferenc József mindig a legelső, amikor tettekkel kell bizonyítani a Szentatya iránti szeretetet és tiszteletet. A kihallgatás alkalmat fog adni arra is, írta Goluchowski Reverterának, hogy részletesen kifejtse a kormány álláspontját a nuncius-kérdésben s meggyőzze a pápát, hogy

⁶³ A levél fogalmazványát, illetőleg másolatát nem találtuk meg, pontosan közli azonban tartalmát Goluchowski június 3-án kelt 96. sz. utasítása. U. o.: 193—214.

⁶⁴ Legutóbb idézett utasításával. Lásd az utasítás hivatalos másolatán az uralkodó megjegyzését: sehr gut F. J. m. p.

a történetek után nem bízhatnak többé Agliardiban és semmi esetre sem segíthetik elő rehabilitálását. Utasította a miniszter 9. követet, hangsúlyozza nyomatékkal a pápa előtt, hogy Agliardi helyzete nemcsak magyarországi utazása miatt lett tartathatatlannak, hanem azért is, mert nyilvánvalóan befolyást akar nyerni az osztrák belpolitikai életre s feltűnően állást foglalt bizonyos kérdésekben az osztrák püspöki karral szemben. Ez mind azt bizonyítja, hogy nincsenek meg benne elődei államférfiúi tulajdonságai s nem alkalmas állásának betöltésére. Ha ragaszkodik is azonban a kormány ahhoz, folytatta Goluchowski, hogy nyugodtabb és megbízhatóbb kezekre bízzák a bécsi nunciatúra vezetését, nem akar azért mégsem nyomást gyakorolni a pápára, hogy haladéktalanul más nunciust küldjön Agliardi helyébe. Megelégednék a kormány vele, ha ez csak a nyár folyamán történne meg. A változást így a pápa legszemélyesebb döntésének lehetne tulajdonítani s a legkisebb mértékben sem sértené a Szentszék méltóságát. Nem tagadható azonban, fejezte be utasítását a miniszter, lényegesen megnyugtatólag hatna, ha a közeljövőben távol lenne Agliardi egy rövid időre Bécsből. A katolikus körök ugyanis továbbra is tüntetnek mellette s nagy kellemetlenséggel járhat, ha e tüntetések a delegációk közeli ülései idején is tovább tartanak. Revertera nem akarta a szokás szerint az átadás előtt előre közölni Rampollával Ferenc József levelének tartalmát, mert azt óhajtotta, hogy a levél közvetlen első hatása alatt hozza meg a pápa a döntését s ne legyen ideje Rampollának befolyásolni őt. Azt remélte, hogy az első hatás csak kedvező lehet.⁶⁵ Írásban kért ezért csak a levél átadása végett Rampolla útján kihallgatást a pápától. Rampolla három napig válasz nélkül hagyta a kérést s mikor Revertera a negyedik nap megjelent nála, különböző kérdésekkel szerette volna megtudni tőle a levél tartalmát, Revertera azonban kitérően válaszolt kérdéseire. Követünk már azt hitte, hogy nyert *ügye* van, de csalódnia kellett, mert mint kihallgatása lefolyásából látni fogjuk. Rampolla valószínűleg megkérte XIII. Leót, hogy ne tegyen semmiféle ígéretet sem a levél átnyújtásakor. A pápa Revertera június 8-i kihallgatása alkalmával fennhangon olvasta el Ferenc József levelét s követünk észrevette a hangján a meghatottságot.⁶⁶ Alig fejezte be azonban XIII. Leó az olvasást,

⁶⁵ Ferenc József Revertera jelentésében e mondatot megkérdőjelezte.

⁶⁶ Pápai kihallgatásáról június 8-i 32. sz. táviratával és június 9-i 24. A. sz. jelentésével számolt be Revertera. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

mindjárt panaszkodott, hogy Ferenc József szép soraiban semmi nyomát sem találja fájdmára a súlyosan megsértett nuncius iránti jóakarataknak. Revertera igyekezett az uralkodó tartózkodását Agliardi hibájául felróni. Kötelessége, mondotta a pápának, nyíltan feltárnia az igazságot, hogy Agliardi nem működhetik többé hasznosan Bécsben. Ha a Szentatya azt kívánja, hogy teljesüljön Ferenc József kívánsága a szívélyes és bizalmas kapcsolatokat illetőleg, akkor szükséges, hogy teljes bizalommal legyenek a képviselője iránt Bécsben, Agliardi pedig, sajnos,-eljátszotta e bizalmat s vissza sem tudja már szerezni.

Mikép lehetséges ez, szólott a pápa, mikor még legutóbb is oly kitüntetően bánt az uralkodó Agliardival?

Az uralkodó kitüntetően bánt Agliardival, hangzott Revertera válasza, s így is fog vele bánni mindaddig, amíg nuncius, hogy megtisztelje ezáltal képviselőjének személyében magát a Szentatyát. A nunciushoz azonban egy katolikus udvarban befolyásos személyiségnek kell lennie, akit súlyosabb esetekben megajándékoznak bizalmukkal s akiről meg lehetnek győződve, hogy tettei és magatartása szigorúan a Szentszék szándékait tükrözik vissza. Részletesen ismertette ezután Revertera Agliardi viszonyát a monarchia mindkét kormányához, valamint az osztrák püspöki karhoz s kérdezte a pápát, helyeselheti-e, hogy a nunciatura középpontjává lett a keresztény-szocialisták politikai agitációjának, amely a kormánynak kellemetlenségeket szerez, a püspöki tekintélyt megtagadja s ennek következtében az uralkodó ellenszenvét is kihívta. Agliardinak a nép ama köreiben van pártja, amely minden tekintetben támadja a kormányt. Lehetetlen, hogy a pápa ezt akarja s a legjobb lenne, ha új nuncius kerülne Bécsbe.

„Hogy Agliardit visszahívjam! Ezt semmi esetre sem teszem meg!“ — szakította a pápa félbe Reverterát. „Büntessem meg őt azért, amiért megsértették? Nem önmagam megálázása lenne ez? Nem, semmi esetre sem, ez nem lehet!“

Revertera kérte a pápát, fontolja meg, hogy több forog itt a kockán, mint Agliardi személye. Senki sem merészkedik Agliardit a Szentszékkel azonosítani, de egy nuncius nagy és fontos feladatai előbbre valók, semhogy egy olyan állomáson nagyják Agliardit, ahol nem felel meg. „Szentséged bizonyos lehet felőle — folytatta Revertera —, elegendő ok lenne azonnali visszahívásomra, ha azt sejténék, hogy nem kedvel Szentéged vagy valami okot adtam az elégedetlenségre. Ez diplo-

matasors s ezt másokhoz hasonlóan Agliardinak is el kell tőrnie.“

„Hogyan jöhet ilyen gondolatra? — szőlt közbe a pápa. Én csak azt kívánhatom, hogy Ön maradjon itt állandóan, de Agliardit sem ejthetem el azért, mert a magyarok cselet vetettek neki, hogy tőle és talán gróf Kálnokytól is megszabaduljanak.“

Revertera ezután előadta, hogy Agliardi visszahívását a kormány nem kívánja, hanem inkább rá akarja bízni a pápára, hogy kíméletesen és Agliardi kegyvesztettségének minden jele nélkül hajtsa végre a bécsi nunciatúrán a változást. Részbe lesz Agliardinak Bécsből való távozásakor, biztosította követőnk XIII. Leót, az uralkodó nagyrebcsülésének megnyilvánulásában is.

A pápa Revertera minden érvelésére sem engedett s azt válaszolta, hogy Agliardi csakis egyidejő bíborosi kinevezése esetében hagyhatja el Bécset. Ez meg fog történni, ha az ideje elérkezik, egyelőre azonban nincs annyi bíborosi kalap üresedésben, mint amennyi a várakozó. Revertera hivatkozott most Oreglia és Aloisi-Masella volt lissaboni és Rotteli volt párizsi nunciúokra, akik visszahívásuk után több hónapig várakoztak a bíborosi kalapra.

Ők vissza lettek híva, válaszolta a pápa, Agliardi visszahívására azonban semmi ok sincs.

Revertera megkérdezte erre, hogy meddig kell várni Agliardi bíborosi kinevezésére? A pápa kitérően és határozatlanul válaszolt, utalt a kevés üresedésre s mosolyogva hozzáfűzte: „Ne kívánjuk az élők halálát“.

Revertera kérte most a pápát, fontolja meg, milyen következményei lesznek, ha Agliardi még hosszabb ideig marad Bécsben. A diplomáciai viszony el fog hidegőlni, a folyó ügyek elintézésbe is meg fog nehezedni s ennek következtében az egyházi érdekek is kárt fognak szenvedni.

A pápa nem engedett s Revertera belátva minden további érvelése hiábavalóságát, arra kérte most már csak a pápát, hogy legalább is a delegációk üléseinek idejére távolítsák el Agliardit Bécsből, nehogy újabb kellemetlenségeket okozzon jelenléte.

Ezt a kérést nem utasította vissza a pápa, de egy napi gondolkozási időt kért, midőn azt mondotta neki Revertera, hogy azonnal meg kell táviratoznia a választ.

Ezzel véget ért Revertera háromnegyedórás kihallgatása. A pápa után a szokásnak megfelelően az államtitkárt kereste fel a követ. Rampolla izgatottnak látszott és szemére hányt

Reverterának, hogy nem közölte vele előzetesen Ferenc József levelének tartalmát. Ezt bizalmatlanságnak tekintette. „Ön a pápához fordult — mondotta a követnek —, nekem tehát nincs mit mondanom többet. Majd meglátjuk, mit parancsol ő.”⁶⁷

Ferenc József levele s Revertera kihallgatása, mint láthatuk, nem érte el azt a hatást, amit reméltek tőle. Annyi eredménye azonban mégis volt, hogy Agliardi két nappal később, június 10-én, Róma utasítására háromheti üdülésre Karlsbadba utazott.⁶⁸ Goluchowski nem volt elégedetlen a helyzet fejlődésével, mert a Szentszékkal való további barátságos viszony érdekében nem akarta erőszakolni Agliardi feltűnő és gyors visszahívását s remélte, hogy az alatt a pár hét alatt, míg Agliardi Karlsbadban üdül, békülékenységre tudják hangolni Rómát. Megelégedett volna Goluchowski azzal, ha Agliardi sorsa a nyár folyamán eldől, semmi szín alatt nem akart azonban beleegyezni, hogy az őszig vagy a télig elhúzódjék.⁶⁹

Revertera bizakodó volt. Agliardi visszahívását bevégzett ténynek tekintette s biztosan remélte, hogy már a legközelebbi, ősszel tartandó consistoriumon bíborossá kreálja a pápa Agliardit. Közvetlenül pápai kihallgatása után írt jelentéseiben már az új nuncius személyének kiválasztásával s Agliardi kitüntetésének kérdésével foglalkozott.⁷⁰ Hasznosnak tartotta azonban mégis, ha más valaki is emlékezteti a pápát Agliardi mielőbbi visszahívásának szükségességére. Galimbertire nem gondolhatott most, mert úgy értesült, hogy a pápa elhidegült vele szemben. A bécsi Neue Freie Presse azt írta ugyanis, Galimberti úgy nyilatkozott, nem tudja, hogy Agliardi elvesztette-e a fejét, vagy pedig sohasem volt helyén az esze. Galim-

⁶⁷ Rampolla ez a szemrehányása nagyon bántotta Reverterát s legközelebbi látogatása alkalmával meg is mondotta Rampollának, hogy jelentést tett róla s levonja a következményeket, ha helytelenítik eljárását. Goluchowski megnyugtatta Reverterát, hogy sem ő, sem Ferenc József nem kifogásolják a levél átnyújtásának a módját, mert az az álláspontjuk, hogy egy ilyen kevésbé fontos feladat végrehajtásának a mikéntjét a követek ítéletére kell bízni. (Lásd Revertera június 9-én kelt 24. C. sz. és 13-án kelt 25. C. sz. jelentéseit, valamint Goluchowski június 17-én kelt 111. sz. utasítását. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.)

⁶⁸ Lásd u. o. Goluchowski június 9-i 28. sz. táviratát és Revertera június 12-én kelt magánlevelét.

⁶⁹ Lásd u. o. Goluchowski június 17-én kelt 106. sz. utasítását.

⁷⁰ Lásd u. o. Revertera június 9-i 24. D. sz. jelentését és hivatalos levelét. Megfontolandónak tartotta Revertera, ne éreztessék-e elégedetlenségüket Agliardival azáltal, hogy nem a Szent István-rend, hanem csak a Lipót-rend nagykeresztjével tüntetik ki.

berti újságírói kapcsolatai közismertek voltak, Agliardi panaszkodott ellene Rómában s Rampolla támogatta a pápa előtt panaszát. Ezenfelül az olasz képviselőházi választásokkal kapcsolatban is olyan irányt pártfogolt Galimberti, amelyet XIII. Leó végül is határozottan elítélt. Az hírlett, hogy Rampolla rávette a pápát, ne kérje ki többé Galimberti tanácsát. Ily körülmények között Galimberti segítségére nem számíthatott Revertera s ezért egy másik, az osztrák-magyar monarchiával szintén szimpatizáló bíboros, Ledóchowski támogatását kérte most. Ledóchowski készségesen vállalkozott rá, hogy sejtse a pápával, Revertera nyári szabadsága kényszerű meghosszabbítására számít, ha nem hívják közben vissza Agliardit. Revertera azt remélte, hogy ez nagyon érzékenyen fogja érinteni a pápát s el fogja hátrítani visszatérésének akadályát, mert XIII. Leó nemcsak azt nem látta szívesen, ha a bíborosok Rómából elutaznak, hanem fájlalta a követek hosszabb távollétét is.⁷¹ Ledóchowski az első kínálkozó alkalommal szóba hozta a pápa előtt a kérdést.⁷² XIII. Leó nem szerette, ha a bíborosok hatáskörükbe nem tartozó dolgokba avatkoznak, láthatólag meg is lepődött Ledóchowski szavain, de azért mégis figyelmesen meghallgatta őt. Ledóchowski kifejtette a pápa előtt, mennyire fontos, hogy az osztrák-magyar monarchiával ne kerüljön feszült viszonyba a Vatikán és hogy egy oly nuncius legyen Bécsben, aki Ferenc József teljes bizalmát élvezi. Az összes nagyhatalmak között, mondotta Ledóchowski, a monarchiában van viszonylagosan a legnagyobb szabadsága az Egyháznak, hol egy őszintén katolikus uralkodó védelmét élvezi. Ferenc József katolikus érzelmeinek legújabb bizonyítéka a rutén kollégium részére juttatott adomány s helytelen lenne, ha a pápa nem lenne előzékeny vele. A pápa elismerte, hogy sok tekintetben hálára van kötelezve Ferenc Józseffel szemben s nagyon dicsérte őt. Levelére adandó válaszában, mondotta XIII. Leó, ki is akarja fejezni rendkívüli nagyrabecsülését. Ledóchowski Agliardi személyével kapcsolatos aggodalmait azonban nem tartotta megokoltnak a pápa. Ugyanúgy nyilatkozott róla, mint legutóbb Reverterának és ismételten kijelentette, hogy csakis bíborosi kinevezése esetén hívhatja vissza, erre azonban várnia kell még Agliardinak, mert sok a jelölt. Ledóchowski figyelmeztette most a pápát, gondolja

⁷¹ Lásd a fentiekre Revertera június 9-i 24. B. sz. jelentését. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

⁷² Lásd u. o. Revertera június 25-én kelt 26. B. sz. jelentését.

meg, milyen következményei lesznek, ha elhidegül vagy megszakad a diplomáciai kapcsolat a monarchiával.

Van valami alapja, hogy ezt lehetségesnek tartja? — kérdezte a pápa megdöbbenve.

Oknak elég lenne erre a Reverterának adott válasz, felelte Ledóchowski. Általános diplomáciai szokás, hogyha egy követ nem tudja kormánya tárgyilag megokolt kívánságát érvényre juttatni, a kormány gyakran azzal fejezi ki elégedetlenségét, hogy felszólítja a követet, hagyja el állomáshelyét. így lehetséges, hogy Revertera hosszú szabadságra megy s ezalatt Agliardi, mivel nem bíznak benne, aligha képviselheti sikeresen Bécsben a Szentszék érdekeit.

Határozott választ nem kapott Ledóchowski a pápától, a benyomása azonban mégis az volt, hogy belátta a pápa a bécsi nunciaturán eszközendő mielőbbi változás szükségességét. Hogy megkönnyítse neki a dolgot, tanácsolta még Ledóchowski, hogy ne egyszerre, hanem csak successive nevezze ki az új bíborosokat, de föltétlenül a legközelebbi első consistoriumon kreálja bíborossá Agliardit.

Ledóchowski tanácsainak nem volt nagy a hatása. Az ügyeket Rampolla intézte s Revertera hiába reménykedett, hogy a pápa válasza Ferenc József levelére kielégítő lesz s meg sem fogja említeni Agliardi nevét. Éppen az ellenkezője történt. Terjedelmes levelének⁷³ négyötödrészában az x4Lgliardival kapcsolatos dolgokkal foglalkozott a pápa. Megköszönte a király adományát, kifejezte örömét, hogy teljesítheti kívánságát s a két ausztriai érseket, ha nem is egyszerre, de két egymás után következő, még az év folyamán s a következő évben tartandó consistoriumon bíborossá kreálhatja s áttért mindjárt az Agliardi-ügyre.

Felséged ismeri a személye iránti mély tiszteletemet, írta XIII. Leó, tudja, hogy különösen igyekszem kedvében járni s meg fogja ezért engedni, hogy teljes szabadsággal és nyíltsággal írjam meg véleményemet. Annál nagyobb bizalommal teszem ezt, mert meg vagyok győződve Felségednek az Egyház és személyem iránti fiúi ragaszkodásáról. Nem titkolhatom el ezért meglepetésemet és izgalmamot, amelyet Revertera okozott Agliardi visszahívását kívánva. Agliardiban teljesen bízom, becslöm őt s tudom, hogy mennyire tiszteli a nuncius Felségedet és az uralkodói családot. Ismételten dicsérték őt a császári udvar kiváló személyiségei s dicsérte őt mindig a leg-

⁷³ Mellékletként közöljük.

utóbbi hetekig maga Revertera is. Most felhozzák ellene az úgynevezett keresztény-szocialistákkal szemben való állásfoglalását, akiknek magatartása, mint mondják, nem felel meg a jelenlegi kormány politikájának. Felséged tudja, hogy foglalkoztam ezzel a kérdéssel. Pártatlanul megvizsgáltam az ügyet, kikértem kompetens férfiak véleményét, megkérdeztem azokat a bíborosokat, akik korábban bécsi nunciusok voltak és a vizsgálat semmi olyat sem mutatott ki, ami egyházi szempontból a nuncius eljárása ellen szólhatna. Agliardi nem mulasztotta el, hogy e párt hibáira ne figyelmeztessen bennünket. A Szent-szék természetesen más, inkább erkölcsi és egyházi s nem politikai szempontból ítéli meg a politikai pártokat, mint az illető kormányok. Ebből a szempontból erőteljesen el kell ítélnünk a párt demagógikus tendenciáit. Ezt már megtettük és meg fogjuk tenni újból s figyelmeztetni fogjuk a hívőket alattvalói kötelességeikre. Másrészt azonban örülnie kell a Szentszéknek a mostani erkölcsi sülyedes idején a keresztény szellem minden ébredésének és megnyilvánulásának, mérsékelnie kell azonban az esetleges túlzásokat. Nem hisszük, hogy e miatt aggodalmaskodnia kellene a politikai tekintélynek, inkább segítségére lesz neki ez a szellem a szociális rend ellenségeivel szemben. *Ogy látjuk ezért, hogy Agliardi magatartása ebben az ügyben helyes volt s csakis a Szentszék szempontjai irányították őt.*

Mivel mások magyarországi utazása miatt támadják a minciust, folytatta a pápa, megengedi Felséged, hogy erre vonatkozólag is tegyünk egy-két megjegyzést. Meg kívánjuk említeni, hogy nem a mi tanácsunkra utazott oda s nem azzal a szándékkal ment, hogy nehézségeket okozzon a kormánynak, hanem azért, mert a bíboros-prímás ismételten meghívta. Megtehetette volna, hogy nem utazik, de biztatták a magyar miniszterek is. Utazásáról értesítette gróf Kálnokyt s nem sejtette, hogy hibáztatni fogják miatta. Rövid magyarországi tartózkodását csak az udvariasság szabályai irányították és nem vett részt politikai demonstrációkban. Úgy beszélt, amint a mi képviselőnknek katolikus hívők körében beszélnie kell. Udvarias volt a vendéglátó ország kormánya iránt, elment külön Budapestre is, hogy üdvözölje a minisztereket; szívélyesen fogadták s így azt hihette, hogy semmi kifogásuk sincs vele szemben. Rossz néven vették talán az Egyház ellenségei, hogy oly nagy lelkesedéssel fogadták mindenfelé, de ezért sem hibáztatható, hacsak nem akarnak hibát látni abban, hogy a katolikusok vallásuk fejének képviselőjét ünneplik. Ez másvallású

országokban is megtörténik s a kormányok nem kifogásolják. Helyesen megítélve végeredményben az erkölcsi erő hasznára vannak az ilyen tüntetések s így a trónt és a tekintélyt is védelmezik.

Ha a nuncius magyarországi magatartása, amint nem hisszük, megütközést keltett volna s ezt tudomásunkra hozzák, akkor az eziránti panaszt rögtön megvizsgálták volna. Ezt Reverterának is megmondották. Már ezért is gondolhatja Felsőged, mennyire fájt, amikor a korona minisztere egészen váratlanul, a diplomáciai szokások ellenére s ránk való tekintet nélkül parlamenti ülésen megbíráta nunciusunk magatartását és nyilvánosan megsértette őt. Lehetetlenség volt, Felsőg, hogy el ne keserítse lelkünket ez a nyilvános gyalázás, amely a nunciuson keresztül a Szentszéket és Bennünket ért. Ha ez más szuverén képviselőjével történt volna, akkor nagyon erőteljes tiltakozás és gyors elégtétel követte volna. Mi azonban a további szívélyes viszony érdekében helyesebbnek tartottuk, ha bizalmasan és barátságosan a követtel beszéljük meg a dolgot. Ezt oly mérsékeltten tettük, hogy igazságosabb megítélést reméltünk. A Szentszéknek, világi uralmától megfosztva, különösen nagy szüksége van rá, hogy az iránta való tiszteletet és tekintélyét sértetlenül fenntartsuk.

Nemes és vallásos érzelmei által bátorítva, atyai bizalommal közöltük véleményünket Felsőgeddel s ez érzelmei újabb zálogául reméljük, hogy továbbra is jóakaratóban őrzi meg képviselőnket.

A továbbiakban áldását adta még XIII. Leó Ferenc József-re és az uralkodóházra s befejezte levelét.

Gondolhatjuk, hogy e levél nem hathatott kellemesen Bécsben. Ferenc József tanácskozott a további teendőkről Goluchowskival s úgy döntött, hogy nem ír újból XIII. Leónak, Goluchowski pedig utasította Reverterát,⁷⁴ szabadságának megkezdése előtt vagy személyesen, vagy valamelyik bíboros útján közölje mintegy titokszegésként a pápával, hogy szabadságáról való visszatérése az Agliardi-ügy kielégítő megoldására vonatkozó előzetes ígérettől fog függni. Miként közölte ezt Revertera a pápával, személyesen-e a búcsúkihallgatás alkalmával vagy valamelyik bíboros útján, nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy nem mint végleges elhatározott dolgot, hanem csak mint valószínűséget hozta a Szentszék tudomására. Rampolla különben XIII. Leó-

⁷⁴ Július 4-én kelt 126. sz. utasításával. Polit. Arch. Romo S. S. 1895.

nak Ledóchowskival folytatott beszélgetése után sejthette már Bécs e szándékát. Mikor Revertera jelezte neki, hogy legközelebb szabadságra megy, megkérdezte ugyanis őt, hogy rendes nyári szabadságról van-e szó? Revertera csak kis hallgatás után mondott igent s ezért Rampolla tovább kérdezte a követet, hogy visszatér-e szokása szerint októberben? Revertera azt felelte erre, hogy ezt csak remélheti de nem tud rá bizonyosan válaszolni, amíg személyesen nem beszélt Goluchowskival.⁷⁵

Revertera szabadsága megkezdésekor, július közepén, Bécsbe utazott s személyesen számolt be a helyzetről Goluchowskinak. Ugyanezekben a napokban fogadta a külügy-miniszter a Karlsbadból visszatért nunciust is.⁷⁶ Agliardi kérte Goluchowskit, engedje meg, hogy nem hivatalos minőségben, hanem tisztán személyes szempontból egészen nyíltan beszéljen vele. E bevezetés után említést tett a nuncius a Róma elfoglalásának huszonöt éves évfordulója alkalmával Olaszországban készülőtüntetésekéről, melyek a pápát nagyon felizgatják és elkésérítik s nagyon kérte Goluchowskit, ne tegyen semmit, ami újabb fájdalmat okozhatna a pápának. Goluchowski válaszára, hogy nem érti, mire céloz, azt felelte Agliardi, hogy minden az ő személye elleni akció nagyon bántaná a pápát s nagy kora miatt aggasztó következményekkel járhatna. Tudom — folytatta Agliardi —, hogy Revertera Ferenc József levelének átadásakor visszahívásomat kívánta. Bánffy nyilatkozata és Kálnoky jegyzékének felolvasása annakidején mélyen megsértettek s vártam az elégtételt. Az uralkodó levelében azonban meg sem emlékezett rólam, pedig reméltem, hogy kifejezi benne valamikép a bizalmát irántam. Tudom, hogy az ellenem indított hadjárat a szabadkőművesek és a zsidók műve s Bécsből való távozásom ezért az ő diadaluk lenne. Ha egy nuncius elhagyja az állomáshelyét s a bíborosi kollégium tagjává lesz, nagyon kívánatos az illető kormány részére, érvelt Agliardi, hogy barátként távozzék s mint az ország jó ismerője elősegítse Rómában a jóviszony megőrzését. Ez okokból nem tudom összeegyeztetni jelenleg sem a Szentszék méltóságával, sem az osztrák-magyar monarchia érdekeivel Bécsből való visszahívásomat.

⁷⁵Lásd u. o. Revertera július 10-i 27. B. sz. jelentését.

⁷⁶Erről maga Goluchowski számol be egy feljegyzésével. Polit. Arch. Varia de Rome, 1895 július 17.

Goluchowski kijelentette Agliardinak, hogy ő is teljes nyíltsággal akar beszélni s figyelmeztetnie kell őt mindenekelőtt arra, hogy nem vállalhat semmiféle felelősséget sem a hivatalba lépése előtt történetekért. Megtagadva a magyar kormány kívánságát, nem tiltakozott Rómában s nem kívánta visszahívását. Sikerült megakadályoznia azt is, hogy a delegációkban tárgyalják a dolgot. Mindent megtett a kérdés elmérgesedése ellen s remélte, hogy Róma részéről is a legnagyobb előzékenységre számíthat. Revertera nem kívánta az Ön visszahívását, folytatta Gohichowski, hanem csak arra szorítkozott, hogy feltárja a pápa előtt a helyzetet s rámutasson, az Ön itteni helyzete, Monsignore, nem olyan, hogy elősegíthetné a jó és bensőséges diplomáciai viszonyt. Remélem, hogy a Szentatya, akinek atyai jóakarátában senki sem kételkedik, szintén be fogja látni, nem érdeke az Egyháznak, hogy egy olyan nuncms képviselje itt, akinek személye a parlamentben és a sajtóban kellemetlen megjegyzésekre adhat alkalmat s akinek nem sikerült a bécsi és a budapesti kormányhoz mindkét fél előnyére megfelelően alakítani kapcsolatait. A felvilágosítások által lehetővé akarták tenni a pápának, mondotta a külügyminiszter, hogy teljesen a saját iniciatívájából intézze el a visszahívás kérdését. Pillanatnyilag enyhült a helyzet s ezért, ha a legközelebbi hónapok folyamán történik a visszahívás, senki sem fogja gondolni, hogy Bécs nyomására történt. A búcsúztatás époly körülmények között folya le, mint a korábbi nunciuské. Ha azonban őszig semmi sem történik, félős, hogy nyilvánosan tárgyalják a kérdést s így az esetleges visszahívás lényegesen kellemetlenebb körülmények között történik meg.

Agliardi azt a panaszát, hogy Ferenc József nem fejezte ki a levelében iránta a bizalmát, nem tartotta Goluchowski jogosultnak, mert a levelet, mint mondta, szuverén írta szuverénnek s nem volt szerinte az uralkodónak semmi oka rá, hogy megemlékezék a nunciusról is.

Ön azt kívánja, mondta Goluchowski tovább a nunciuskának, hogy az uralkodó ajándékozza meg újból a bizalmával, de ki mondotta Önnek, hogy már részese is volt ennek a bizalomnak? Az állást megillető tiszteletet és nagyrabecsülést sohasem tagadták meg, a bizalmat azonban nem lehet kívánni, azt meg kell nyerni.

Figyelmeztette végül még Goluchowski Agliardit, hogy saját jól felfogott érdeke lenne, ha a legközelebbi hetekben vagy hónapokban visszavonulna, majd így fejezte be szavait:

„Az Ön nyílt szavaira hasonlóan őszintén válaszoltam, miután azonban ily nyíltan és bizalmasan felfedtem a helyzetet, ki kell jelentenem, eleve elhárítok személyemet illetőleg minden felelősséget a keletkező kellemetlenségekért ha nem számol a helyzettel s nem használja fel a mostani kedvező időpontot állásának minden tiszteletadással történő elhagyására“.

Goluchowski szavai nem voltak barátságosnak nevezhetők. Agliardi a jelek szerint nem tett jelentést róluk Rómának, Bécsből azonban hamarosan újból elutazott és Gasteinben folytatta üdülését. Amint Bécs, ugyanúgy a Szentszék is szilárdan ragaszkodott továbbra is álláspontjához. A pápa hallani sem akart Agliardi visszahívásáról. Július utolsó és augusztus első hetében három olyan főpap volt nyári szabadsága előtt búcsúkihallgatáson nála, akiről tudta, hogy szoros kapcsolataik vannak a vatikáni osztrák-magyar nagykövetséggel: Galimberti, Ledochowski és a Rota osztrák-magyar uditoreja, Montéi, de egyikük sem tudta ráterelni a szót Agliardira. Galimberti két órán át volt a pápánál, a pápa azonban egyébről sem beszélt neki, mint csak a keleti egyházakról s amikor Galimberti végül is távozásakor engedélyt kért, hogy egy ausztriai barátját meglátogathassa, a pápa megtagadta a kérést azzal a megokolással, hogy bizonyos függőben lévő kérdések (certi affari pendenti) következtében nem látja most kívánatosnak az utazást.

Amíg a három főpap minden igyekezete ellenére sem tudta szóba hozni az Agliardi-ügyet a pápának, addig maga XIII. Leó terelte rá a szót Bülow porosz követ búcsúkihallgatásakor. Amikor Bülow megemlítette, hogy Gasteinbe megy üdülni, a pápa megjegyezte rá, hogy bizonyosan ott fogja még találni Agliardit, akinek személyében súlyos sérelmet szenvedett, amiért nemcsak elégtételt nem tudott kapni, hanem most még a nuncius visszahívását is kívánják. Ebbe azonban sohasem fog beleegyezni.⁷⁷

A pápa szándéka az volt, hogy a legközelebbi, november végén tartandó consistoriumon bíborossá kreálja Agliardit s ezzel végét veti a viszálynak. Rampolla augusztus végén több követnek is megmondotta, hogy Agliardi a novemberi consistoriumon megkapja a bíbort s valószínűleg Ajutit, a müncheni nunciust nevezik ki utódjául. Maga Ajuti is nyil-

⁷⁷ Lásd a fentiekre gróf Brandis Ottó követségi tanácsos augusztus 9-én kelt 30. A. sz. jelentését. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

tan beszélt Bécsbe való közeli áthelyezéséről.⁷⁸ Egyszerre megváltozott a helyzet október végén, amikor nyilvánvaló lett, hogy Bécs beváltja fenyegetését s nem engedi vissza Rómába Reverterát, amíg az ügy el nem intéződik. Rampolla ekkor megkeményedett, ennek a nyomásnak nem akart engedni. Galimberti híradása szerint még lemondásával is fenyegetőzött, ha a pápa már a novemberi consistoriumon bíborossá nevezné ki Agliardit⁷⁹ Akaratát keresztül is vitte. A pápa úgy döntött, hogy egyetlen egy nunciust sem kreál most bíborossá. Ennek az volt a célja, hogy Bécs esetleges felszólalását visszautasíthassák azzal, hogy nem tehettek a többi rangban idősebb nuncius hátrányára Agliardival kivételt.⁸⁰

Július közepétől egészen november elejéig hivatalos tárgyalások nélkül telt el az idő. Csak november 4-én került újból szóba a kérdés, amikor a követség ügyvivője, Ambró Béla meglátogatta Rinaldini pápai alállamtitkárt.⁸¹ Rinaldini mindjárt az Agliardi-ügyre terelte ekkor a beszédet és sajnálatát fejezte ki, hogy Bécs a jelek szerint a nuncius visszahívásától teszi függővé Revertera visszatérését. Ez presszió, mondotta Rinaldini, melynek a pápa természetesen nem engedhet. Ha annak idején nem a nyilvánosság előtt tárgyalták volna az ügyet s nem sértették volna meg a nunciust parlamenti ülésen, aligha lett volna akadály a Agliardi Bécsből való eltávolításának. Miután azonban így történt a dolog, nem hagyhatja a pápa cserben saját képviselőjét. Visszahívása azt jelentené, hogy a nyilvános megalázás után még a Szentszék is megalázná önmagát.

Ambró csodálkozott, hogy Rinaldini presszióról beszél, mert véleménye szerint ellentmondanak ennek a tények. Revertera még szabadsága előtt jelezte, mondotta Ambró, hogy valószínűleg nem térhet vissza addig, amíg a kérdés meg nem oldódik s Rampolla ezt annyira nem fogta fel presszió gyanánt, hogy még augusztus végén is Agliardi legközelebbi

⁷⁸ Lásd báró Braun Károly müncheni követ 1895 nov. 2-án kelt 27. B. jelzésű jelentését a Polit. Archivban.

⁷⁹ Lásd Ambró november 16-i 47. A. sz. jelentését: Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

⁸⁰ Érdekesen ír erről a Rómában megjelenő franciayelvű *Italie* október 27-éről keltezett vezércikke. Lásd u. o. Ambró oki 31-i 41. B. sz. jelentését.

⁸¹ Ambró november 4-i 12. sz. jelentésével számolt be e látogatásáról. U. o.

bíborosi kinevezéséről beszélt. De a kormány eddigi magatartása is ellentmond annak, folytatta az ügyvivő, hogy pressziót akartak gyakorolni. Mind az uralkodó, mind a kormány szigorúan különbséget tesznek a nuncius' személye és a Szentszékkal való viszony között s nem akarják ezt e kérdés által megzavartatni. Ahhoz azonban, hogy ez sikerüljön sürgősen meg kell oldani a személyes kérdést. Agliardi! mint bécsi nuncius, nem működhetik hasznosan az Egyház javára, mert sem az uralkodó, sem a kormány nem bíznak benne.

Rinaldini Ambró fejtegetésére azt válaszolta, hogy a személyi kérdés csak elméletben választható el a diplomáciai viszony kérdésétől, a gyakorlatban azonban nem, mert érintik egymást. Lehetetlennek hitte, hogy gyorsan megoldódjék az ügy, mert jóvátehetetlen hibák történtek szerinte mindjárt kezdetben. Meglepte bizonyos mértékben Rinaldinit, ahogy Ambró Agliardi helyzetét ecsetelte, mert a nuncius, mint mondta, minden jelentésében hangsúlyozta, hogy Goluchowski szívélyesen fogadta s legutóbb is hivatkozott Pasetti külügyi osztályfőnökre, aki római utazása előtt meglátogatta őt s kifejezte a kívánságát, hogy a kormány és a Szentszék viszonya ne csak szívélyes maradjon, hanem még szívélyesebbé váljék.

Ez a kívánság csak azt bizonyítja, szakította félbe Ambró Rinaldinit, hogy Bécsben a viszonyt szívélyesnek tekintik. Csak az a kár, hogy Agliardi a saját személyére vonatkoztatja a kormánynak a nunciusi méltóság iránti tiszteletét s Pasetti kívánságát. Kérdezte Ambró, jelentette-e Agliardi, hogy a vezető államférfiak őszintén feltárták neki a helyzetét s megmondották neki, hogy a személye iránti bizalmat senki sem hozza magával a hivatalba, azt meg kell szerezni s ez neki idáig nem sikerült. Megkérdezte az ügyvivő azt is, megírta-e Agliardi, amit Pasetti az ő személyes helyzetéről mondott neki.

Nem, — felelt határozottan Rinaldini.

Akkor engedje meg, Monsignore, megjegyezzem, hogy én jobban vagyok értesülve a dologról, válaszolta Ambró. Agliardinak olyan dolgokat mondtak már Bécsben, hogy hasonló helyzetben minden más diplomata visszahívását kívánta volna. És még most is ideje lenne neki ra hogy hosszú szabadságra menve, tisztos körülmények között hagyja el Bécset.

Rinaldini hallgatott egy kicsit, majd így fejezte be a

beszélgetést: „Szomorú történet ez, de nem látom a kivezető utat“.

Agliardi, mint Rinaldini szavaiból következtethetjük, nem festette jelentéseiben annyira tarthatatlannak a helyzetét, mint amilyen a valóságban volt. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy az osztrák kormány részéről biztatást kapott: gróf Badeni, az új osztrák miniszterelnök felajánlotta neki a támogatását. Ezenfelül egészen október végéig biztosan remélhette novemberi bíborossá kinevezését s így Bécsből való közeli végleges távozását. Nem akarta ezért talán a rideg valóság jelentésével még jobban elmérgesíteni a helyzetet. Most azonban, amikor október végén, bíborosi kinevezésének elhalasztása következtében úgy látszott, hogy még bizonytalan ideig kell Bécsben maradnia, őszintén feltárta a jelek szerint Rómában a helyzetét s igyekezett kellemetlen helyzetéből megszabadulni. A Bécsben tartózkodó Montéi közvetítésével érintkezésbe lépett Goluchowskival és Reverterával s maga tett javaslatot az ellentétek megoldására.⁸² E tárgyalások eredményeként Goluchowski hajlandó volt Revertera Rómába való azonnali visszatérésébe beleegyezni, ha ígéretet kap a Szentszéktől, hogy legkésőbb a következő év májusában bíborossá kreálják, illetőleg visszahívják Agliardit. Agliardi jelentést tett Goluchowski ajánlatáról Rampollának, Rampolla azonban visszautasította a javaslatot, mert pressziónak tekintette s még meg is róttta Agliardit, amiért a Szentszék külön utasítása, illetőleg engedélye nélkül tárgyalásokba bocsátkozott.

Valami eredménye mégis volt Agliardi jelentésének. Rampolla november 12-én megkérte Ambrót, tudassa Goluchowskival, hogy a mostani novemberit követő legközelebbi consistoriumon mind a négy elsőosztályú nunciust,⁸³ s így Agliardit is, bíborossá kreálja a pápa, feltéve, hogy megfelelő számú üresedés történik addig. Hozzáfűzte azonban Rampolla, hogy Agliardi csakis a másik három elsőosztályú nunciussal egyidejűleg kreálható bíborossá, mert rangban fiatalabb náluk. Kinevezéséig továbbá Bécsben kell maradnia, mert ellenkeznie a római kúria tradíciójával, ha egyidejű bíborosi kinevezés nélkül hívnák vissza. Nem kérheti

⁸² Lásd erre vonatkozólag Montéi 1895 nov. 25-én Reverterának írt magánlevelét. Polit. Arch. Liasse: Interna XXXI. b. 231-238.

⁸³ Az elsőosztályú minciusok Agliardin kívül a következők voltak: Ferrata (Párizs), Cretoni (Madrid) és Jacobini (Portugália).

Agliardi sajátmaga sem a visszahívását. A Szentszék egyetlen nunciának sem engedné ezt meg. A nunciásoknak ki kell tartaniok a helyükön mindaddig, mondotta Rampolla, amíg a pápa bizalmát élvezik.

Ambró ezzel szemben ellenvetette, hogy a pápa bizalmának karöltve kell járnia a kormány bizalmával s nagyon kérte Rampollát, ne halassza az ellentétek elsimítását most már tovább, amikor az Agliardi bíborosi kinevezésére vonatkozó ígéret, ha az időpontot illetőleg bizonytalannak látszik is, a Szentszék hajlandóságát mutatja már a megegyezésre. Egy további lépés, esetleg Agliardi szabadságolása, mondotta Ambró, végét vethetné most már a kérdésnek.

Rampolla válasza erre az volt, hogy a Szentszéknek az osztrák-magyar monarchia iránti jóindulatában senki sem kételkedhetik. Bizonyítja a jóakaratot a két osztrák érsek mostani bíborossá kreálása, valamint az Agliardi bíborosi kinevezésére vonatkozó ígéret is. Ennél többet nem tehet a Szentszék.⁸⁴

Goluchowskit nem elégítette ki Rampolla ígérete, mert kételkedett benne, hogy megürül-e a kellő számú bíborosi hely a legközelebbi consistoriumig, amelynek az időpontja is szintén bizonytalan volt még. Ezért úgy döntött, hogy Revertera maradjon továbbra is szabadságon, Ambrót pedig utasította, hogy a legközelebbi alkalommal a kérdés további tárgyalásától tartózkodjék s csak annyit mondjon Rampollának, hogy kijelentései a legkedvezőtlenebb hatással voltak Bécsre.⁸⁵

A legközelebbi napokban visszaérkezett Rómába Montéi, aki azonnal felkereste Rampollát s beszámolt neki bécsi tárgyalásairól.⁸⁶ Rampolla nem akart e tárgyalásokról tudomást venni s kijelentette, hogy az Agliardi személyes dolga volt s meg is dorgálta már őt, amiért a Szentszék felhatalmazása nélkül tárgyalásokba bocsátkozott. Megmondotta Rampolla Montelnek is, hogy a legközelebbi consistoriumon bíborossá kreálja a pápa Agliardit, Montéi azonban hiába érvelt, hogy ez az ígéret nem oldja meg az ellentéteket s nem

⁸⁴ Lásd Ambró november 12-i 39. sz. táviratát és november 13-i 46. sz. *jelentését*: PoW. Arch. Borne S. S. 1895.

⁸⁵ Gohichowski 241. sz. november 15-i utasítása: Polit, Arch. Liasse: Interna: XXXI. b. 215—218.

⁸⁶ Lásd erről Montél Reverterához intézett november 25-i levelet: u. o. 231—238. Montéi november 18-án érkezett vissza Rómába s 19-én látogatta meg Rampollát.

tér vissza Revertera Rómába mindaddig, amíg meg nem ígéri hogy Agliardi legkésőbb a következő év májusában elhagyja Bécset. Rampolla erre azt válaszolta, hogy nem fogadható el egy olyan kikötés, amely megszabná a pápának, hogy eo-y bizonyos időpontig meg kell tartania a consistóriumot Agliardi bíborossá kreálása érdekében. A consistóriumok ideje gyakran előre nem látható körülményektől, így például püspöki kinevezésektől függ. A jelen esetben, mondotta Rampolla, szükséges, hogy bizalommal legyen a kormány a pápa és ő iránta, mint államtitkár iránt.

Nem járt eredménnyel Montéi pápai kihallgatása sem.⁸⁷ Montéi a pápának is elbeszélte Goluchowskival folytatott tárgyalásait, a pápa azonban csak annak a kijelentésére szorítkozott, hogy biztosan kinevezi Agliardit a következő évben bíborossá s nem volt hajlandó Montéi kérésére sem nyilatkozni a consistórium időpontjáról. Montéi Agliardi magyarországi útjával kapcsolatos egy-két erősebb megjegyzésére annyit mondott XIII. Leó, hogy a korábbi nunciusok, így Vannutelli és Galimberti is hasonló látogatásokat tettek Magyarországon s a lakosság őket is a legnagyobb ünnepélyességgel fogadta. Montéi erre annyit jegyzett meg, hogy abban az időben más volt a helyzet és más miniszterek is voltak Magyarországon. Ecsetelte Montéi Agliardi helyzetét. Azzal a körülménnyel kapcsolatban, hogy elvesztette a nuncius Goluchowski bizalmát, a következőket mondotta a pápa: „Agliardinak, mint nunciusnak nem kell már sok ügyet elintéznie, egy-két megüresedett püspökség betöltésével kapcsolatban kell már csak az uralkodó praesentatiója után a javaslatba hozandó személyek alkalmasságáról értesüléseket szereznie“. Mikor búcsúzáskor még egyszer sürgette Montéi a pápát, hogy gondoskodjék mielőbb a bécsi nunciatura új betöltéséről, kissé ingerülten válaszolt XIII. Leó: „Nem akarom magam presszionáltatni, a nuncius méltóságát meg kell őrizni“.

Sikertelen maradt Ambró újabb látogatása Rampollánál s pápai kihallgatása is, amikor mint új ügyvivőt első alkalommal fogadta őt XIII. Leó. Rampolla Ambró szavaira, hogy legutóbbi közlései Agliardi bíborosi kinevezését illető-

⁸⁷ Montél ugyancsak Reverterának számolt be pápai kihallgatásáról is. Legkésőbb december 1-én kelt levelének kelet nélküli német fordítása u. o. 225—230. Pápai kihallgatása november 30-án vagy 1—2 nappal korábban lehetett.

leg kedvezőtlenül hatottak Bécsben, csak annyit válaszolt, hogy ezt nagyon sajnálja, ismételnie kell azonban, hogy a Szentszék nem tehet már többet, mint amennyit tett.⁸⁸

A pápa december 6-án fogadta Ambrót.⁸⁹ Nagyon szívélyesen üdvözölte őt, beszélt neki az örményekről, a konstantinápolyi állapotokról, a kopt-katolikus hierarchia kérdéséről írt leveléről, majd egyszerre elkomolyodott s ráterelte a szót az Agliardi-ügyre. Nagyon kívánta Revertera mielőbbi visszatérését, mert, mint mondotta, nagyon szívesen érintkezik vele s végét vetné a követ visszatérése az újságok pletykáinak is, melyek már a diplomáciai viszony megszakításáról szólnak, jöllehet ez épolyan szívélyes maradt, mint korábban. Érthetetlen is, mondotta a pápa, miért halogatja a kormány most már a követ visszaküldését, amikor ígérete van Agliardi legközelebbi bíborosi kinevezésére.

Ambró megjegyezte erre, hogy ismeri már a pápa Revertera visszatartásának az okát s ha kívánja a visszatérését, csak a Szentszéktől függ kívánságának teljesülése.

A pápa tagadólag rázta a fejét és így szólt:

Nem hívhatok vissza egy nunciust, aki semmiféle bünt sem követett el, fel lehet talán neki róni kisebb megfontolatlanságokat, visszahívásához azonban más ok kellene. Egyetlen egy szuveréntől sem kívánnának hasonló dolgot. Visszahívjuk majd Agliardit, ha a Szentszék érdeke azt kívánni fogja. Az a politika, amely a kormánynak tett ígéretünk ellenére sem engedi meg a követ visszatérését, szórszálhasogató, kicsinyes politika és nem nemes.⁹⁰

Ambró igyekezett a kormányt menteni s kérte a pápát, legyen meggyőződve róla, hogy a kormány politikáját a Szentszékkel szemben az Egyház érdeke irányítja. Agliardi visszahívását is azért kéri, hogy ne szenvedjen az Egyház kárt, mert meggyőződtek róla, hogy nem működhetik a nuncius haszonnal Bécsben.

A pápa azt kérte most, rendelje el az uralkodó motu proprio Revertera visszatérését. Ambró hiába vetette ellen,

⁸⁸ Lásd Ambró november 30-án kelt levelét Goluchowskihoz. Polit. Arch. Rome S. S. 1895.

⁸⁹ Lásd erről Ambró dec. 10-i 51. A. sz. jelentését u. o. és dec. 7-en kelt magánlevelét Reverterához. (Polit. Arch. Varia de Rome 1895.)

⁹⁰ Érdemesnek tartjuk XIII. Leó ez elítélő nyilatkozatát eredetiben is közölni: „La politica di non far ritornare l'Ambasciatore malgrado lapromessa che noi abbiamo fatto al Governo, mi pare una politica di puntiglio, una politica piccola, non nobile“.

hogy mint alkotmányos uralkodó nem teheti Ferenc József ezt meg, a pápa félhangosan válaszolta mintegy magának: *L'Imperatore può far tutto* — A császár mindent megtehet.

Ambró XIII. Leónak a kormány Revertera visszatartásával folytatott politikájáról mondott elítélő szavait nem merte hivatalos jelentésében megírni, mert félt, hogy elmérgesíti vele a helyzetet. Reverterával azonban titoktartás mellett bizalmasan közölte s rábízta, hogy szükség szerint felhasználja. Revertera nem titkolta el a pápa elítélő nyilatkozatát s átadta Ambró levelének másolatát Goluchowski-nak. Világosan láthatták a pápa nyilatkozatából Bécsben, hogy Róma részéről a tett ígéretnél többet már nem várhatnak, sőt Revertera visszaküldésének halogatása csak késleltetheti Agliardi bíborosi kinevezését. Beláthatták, hogy hibáztak már Revertera eddigi visszatartásával is, mert ha még októberben visszaküldték volna Rómába, akkor kétség nélkül már novemberben bíborossá kreálta volna a pápa Agliardit. Pár napi halogatás után Goluchowski jelentést tett az uralkodónak a helyzetről s Ferenc József most Revertera Rómába való visszatérése mellett döntött. December 20-án táviratilag utasította Goluchowski Ambrót,⁹¹ értesítse Rampollát, hogy a kormány tudomásul veszi a Szentszék Agliardi bíborosi kinevezésére vonatkozó ígérletét s remélik, hogy a bíborosi kollégiumban legutóbb bekövetkezett több üreseedés következtében a közeljövőben meg is történik már a kinevezés. A kormány is igyekszik előzékenységének tanújelét adni, táviratozta Goluchowski, s utasították már Reverterát, hogy a legközelebbi időben térjen vissza Rómába.

Rampolla Agliardi útján valószínűleg tudott már Bécs döntéséről, amikor Ambró másnap megjelent nála s a jelek szerint előre készen volt válaszával. Ambró látogatása alig tartott két percnél tovább s az ügyvivő a legkellemetlenebbnek minősítette Rampollánál tett látogatásai sorában. Rosszkedvűen, jéghidegen fogadta őt Rampolla s szemét a földre szegezve hallgatta meg szavait. Még nem is tudta Ambró befejezni szavait, Rampolla máris félbeszakította őt s nagy sietséggel megköszönve a közlést, kérte Ambrót, biztosítsa a kormányt, hogy a legközelebbi consistoriumon a többi elsőosztályú nunciussal együtt Agliardit is bíborossá kreálja a pápa, csak a consistorium időpontja nincs még eldöntve. Ha nem is lenne meg már júniusban, a következő év folyamán

⁹¹ 42. sz. táviratával. *Polit Arch. Rome S. S.* 1895.

föltétlenül megtartják. Ezzel vége is volt Ambró látogatásának, mert Rampolla mentegetve magát, hogy a pápa vár reá, felállt s elbúcsúzott Ambrótól.⁹²

Amíg Rampolla éreztetni akarta mégegyszer az ügyvel kapcsolatban a Szentszék méltóságát s egyáltalában nem bízta Ambrót a consistorium közeli megtartásával, addig a pápa nem titkolta el az őszinte örömét, hogy az uralkodó Revertera visszatérése mellett döntött. Ezt az intézkedést annál jobban kell becsülnöm, — mondotta XIII. Leó pár nappal későbben Montelnek —, mert gyöngéd figyelmességet látok benne az ügyvivőnek kifejezett kívánsággal szemben.⁹³

Revertera az év utolsó napján érkezett vissza Rómába. Mindjárt újév napján felkereste Rampollát. A bíboros-államtitkár rendkívül előzékenyen fogadta és biztosította őt, hogy mindent meg fog tenni a kormány kívánságának a teljesítése érdekében s reméli, hogy a consistoriumot a közeli jövőben megtarthatják. Hangoztatta Rampolla, Agliardira célozva, hogy a Szentszék és a monarchia nagy és fontos közös érdekei mögött a személyes tekinteteknek háttérbe kell szorulniok s el kell kerülni a korábbi nézeteltérések emlegetését. Nagy megbotránkozással szólt Rampolla különböző hírlapírókról, melyek azzal gyanúsították, hogy ő idézte fel a vizsályt s általában az osztrák-magyar monarchia ellenségeként tüntették fel. Tudom, mondotta Rampolla, hogy honnét erednek ezek a gyanúsítások, s nagyon sajnálnám, ha hitelt adnának nekik Bécsben. Megkérte az államtitkár Reverterát, hogy cáfolja meg ezeket a híreket, mert sohasem volt az osztrák-magyar monarchia ellensége s nem akarja, hogy jószándékait félreismerjék.⁹⁴

Rampollának e szavaival bizonyára az volt a célja, hogy

⁹² Lásd u. o. Ambró december 21-i 45. sz. táviratát és december 23-i 55. A. sz. jelentését.

⁹³ Lásd Ambró december 28-i 56. A. sz. jelentését. Montéi 24-én volt a pápánál.

⁹⁴ Lásd Revertera 1896 január 4-i 1. B. sz. jelentését a Polit Archivban, Rome S. S. 1896. Revertera bizalmasan úgy értesült, hogy Rampolla az ellene szőtt intrikák középpontjában a monarchia vatikáni követséget látta, mert úgy tudta, hogy az Italie és a Corriera délie Sera ellene irt cikkei egy Cári nevű újságírótól származnak, aki gyakran fordult meg értesülése szerint a követség házában, a Palazzo di Veneziában. Canra Revertera előtt is nyíltan hivatkozott Rampolla, Revertera azonban, imnt lieben irtó, nyugodt lelkiismerettel válaszolhatta Rampollának. hogy Cant sohas.m látta s nevét is alig ismeri.

személyével szemben minden bizalmatlanságot kiküszöböljön, mert jól tudhatta, hogy Bécsben az ő meg nem alkuvó magatartásának tulajdonították az Agliardi-ügy következtében keletkezett válságot. RampoUa tényleg erélyesen képviselte az ügyvel kapcsolatban, mint láthattuk, a Szentszék méltóságát, de ez neki, mint államtitkárnak kötelessége volt s csakis az egyházellenes sajtótól befolyásolt közvélemény tulajdoníthatta az osztrák-magyar monarchiával szemben való állítólagos ellenséges érzületének. A liberális világ nagyon érzékeny volt a keresztény szellem politikai ébredésével szemben s a maga részére követelte az Egyház támogatását is. Goluchowski RampoUa ellenséges érzületét látta abban is, hogy a pápa áldását küldte Rampolla útján az új osztrák keresztény napilapnak, a Reichspostnak.⁹⁵ A Reichspost kereszténysége mellett a keresztényszocialisták pártlapja s mint ilyen, ellenzéki és antiszemita irányú volt. Ez elég ok volt Goluchowskinak arra, hogy kételkedjék Rampollának a monarchia kormánya iránti jóindulatában.

A pápa január 3-án fogadta Reverterát.⁹⁶ Leplezetlen örömmel és szívélyességgel üdvözölte s kijelentette, hogy minden ellentétet el akar oszlatni, ami az Agliardi-ügyből keletkezett. Revertera Ferenc József parancsa értelmében hangsúlyozta, hogy Agliardi hiába igyekeznék már visszanyerni az elvesztett bizalmat s bízik benne az uralkodó, hogy a pápa siettetni fogja Bécsből való távozását. XIII. Leó elismerte, hogy Agliardi helyzete, akár hibázott, akár nem, lehetetlenné lett s el is határozta ezért, mondotta a pápa, hogy lehetővé teszi neki a bíborosi kalap adományozásával Bécs elhagyását. A consistorium időpontjáról nem nyilatkozott XIII. Leó, de megkérdezte, mikorra hívják meg a millenniumi ünnepségekkel kapcsolatban Budapestre a diplomáciai kart, mert, mint mondotta, természetesen gondoskodniok kell róla, hogy abban az időben ne tartózkodjék már Agliardi Bécsben. Revertera májusra jelezte a meghívást. A pápa erre kissé elgondolkozott, majd azt mondotta, hogyha nem neveznének ki addig új nunciust, akkor majd külön legátust bíz meg a képviselővel, esetleg a magyar bíborosok egyikét.⁹⁷

⁹⁵ Lásd u. o. Goluchowski 1896 január 7-én küldött 338. sz. utasítását.

⁹⁶ Revertera 1896 január 4-én kelt I. A. sz. jelentésével számolt be a pápai kihallgatásról. U. o.

⁹⁷ A pápának az volt a szándéka, hogy Schlauch nagyváradi bíborospüspököt nevezze ki legátussá. Rampolla is Schlauch megbízatását támogatta, Bécs azonban Vaszary hercegprímás kinevezését pártfogolta. A pápa végül

A pápa eredeti szándéka az volt, hogy még a milleniumi ünnepségek előtt, áprilisban megtartsa a consistoriumot. E szándékát azonban nem tudta megvalósítani, mert nem tudtak idejében megegyezni a francia kormánnyal az új francia püspökök személyét illetően.⁹⁸ A consistorium így június végéig halasztódott. Róma azonban gondoskodott róla hogy ne Bécsben várja meg Agliardi a kinevezését. Még a milleniumi ünnepségek megkezdése előtt, április folyamán, Rómába rendelték s Moszkvába küldték II. Miklós cár május 26-iki koronázására képviselőül. A milleniumi ünnepségekre a többi diplomáciai képviselővel együtt Agliardit is meghívta a kormány, de e meghívás csak udvariassági tény maradt, mert Agliardi előzetes megegyezés alapján¹⁰⁰ Róma utasítására kimentette magát¹⁰¹ s Locatelli, a nunciatúra első tisztviselője jelent meg, mint ügyvivő az ünnepségeken.¹⁰²

Agliardi áprilisi Rómába rendelése után már csak két alkalommal tartózkodott rövid ideig Bécsben. Először május második felében Moszkvába utaztában, amikor meglátogatta Goluchowskit s kihallgatáson jelent meg Ferenc Józsefnél, akinek kézirat kíséretében átadta a pápa milleniumi enciklikáját.¹⁰³ Ezután már csak végleges távozása előtt fordult meg Agliardi újból Bécsben. Június 22-iki bíborossá kreálása után külön futár vitte Bécsbe a birétumát, amelyet Locatelli adott át, mint ablegatus az uralkodónak.¹⁰⁴ A birétum-feltétel szer-

is úgy döntött, hogy nem küld külön legátust, külön enciklikát írt azonban a milleniumra s. megbízta Vaszaryt, hogy adja át az ünnepségek alkalmával szerencsekívánatait a királynak. Ferenc József május 4-én a diplomáciai kar előtt külön fogadta e célból Vaszaryt. (Lásd ezekre vonatkozólag Revertera január 4-i idézett két jelentésén kívül január 15-i 4. A., február 18-i 9. A. és április 28-i 18. sz. jelentéseit, valamint január 16-i 2., február 18-i 8., február 27-i 9., április 27, 28, 29. és 30-i 14—17. sz. táviratait, továbbá Goluchowski január 18-i 1., február 28-i 8., április 26-i 10., április 28-i 11. és 12. sz., valamint május 7-én szám nélkül küldött táviratait. Valamennyi a Polit. Archívban, Rome S. S. 1896.)

⁹⁸ Lásd u. o. Revertera 1896 február 18-i 9. A. sz. jelentését.

⁹⁹ Agliardi moszkvai megbízatásáról lásd u. o. Revertera február 2-i 4. sz. táviratát, Goluchowski február 7-i 5. sz. távirati válaszát, Revertera február 8-i 7. E. sz. jelentését, február 27-i 9. sz. táviratát, április 4-i 15. B. sz. jelentését és április 24-i 13. sz. táviratát.

¹⁰⁰ Lásd Revertera február 27-i 9. sz. és Goluchowski február 2«-i táviratát. U. o.

¹⁰¹ Lásd Revertera március 6-i 11. és március 28-i 12. sz. táviratait. U. o.

¹⁰² Lásd Revertera április 24-i 13. sz. táviratát. L. o.

¹⁰³ Lásd u. o. Revertera május 16-i 20. C. és R. sz. fűtéseit. XIII.

Leó Insignes Deo aeterno kezdetű enciklikája 1896 május 1-en Kelt.

m Lásd Revertera június 11-i 21. sz. táviratát és 24. sz. jelentését. U. o.

tartását, az államfőt megillető kiváltság alapján, június 27-én tartotta meg Ferenc József. Ezzel eo ipso megszűnt Agliardi nuncius lenni, a nélkül, hogy külön vissza kellett volna hívni. Revertera nem tudta, hogy a bíborossá kinevezett nunciusok nem nyújtanak át visszahívó-levelet s Bécsben várták ezért ezt június közepén egy ideig.¹⁰⁵ Féltek tőle, hogy mint bíborost is Bécsben hagyják őt. Rampolla azonban megnyugtatta Reverterát, hogy a bíborosi kinevezés tudtuladása éppen annyit jelent, mint a visszahívás s ha Agliardit pronunciusként¹⁰⁶ Bécsben akarnák hagyni, azt külön kellene jelenteni, ez azonban nem fog megtörténni.¹⁰⁷ Erre Rómában egyáltalában nem is gondoltak, mert igyekeztek most már a nunciatúra és a monarchia kormányai között a jóviszonyt minél előbb helyreállítani. Az új nunciust, Taliani Emilt, június 22-iki praeconisatiója után már másnap kinevezte a pápa.

Búcsúkihallgatáson június 30-án fogadta Ferenc József Agliardit. Ez alkalommal kitüntette őt az uralkodó a nagyköveteknek adományozható legnagyobb rendjellel, a Szent István-rend nagykeresztjével. Ezzel a tisztelet minden külső jelével távozatott Agliardi Bécsből s véget ért a több mint egy évig húzódó és kellő ok nélkül, meggondolatlanságból felidézett viszály. A politikailag öntudatosodó katolikusok hálásan emlékeztek Agliardira vissza, Lueger, a bécsi keresztényszocialisták vezére Bécs megváltójának nevezte őt.

Rómában egyike lett Agliardi a legnépszerűbb bíborosoknak. Magyarországi meghurcoltatása azonban később is bizonyos keserűséggel töltötte el. *Multa passus sum propter Hungaros*, — mondotta 1900-ban az őt meglátogató zirci apátnak.¹⁰⁸ 1903-ban mint az Egyház vicecancellarius a Cancellaria apostolica élére került. Élvezhette 1915 március 19-én bekövetkezett elhunytáig XIII. León kívül X. Pius és XV^r. Benedek legteljesebb bizalmát is.

¹⁰⁵ Lásd u. o. Revertera június 11-i 24. sz. jelentését, június 12-i 22. sz. táviratát, Goluchowski június 18-i Budapestről szám nélkül küldött táviratát, valamint Revertera június 19-i 24. sz. táviratát és 26. sz. jelentését.

¹⁰⁶ Pronunciusnak nevezik az olyan nunciust, aki működése közben bíbornok lett.

¹⁰⁷ Lásd Revertera június 19-i 26. sz. jelentését. U. o.

¹⁰⁸ Lásd Mihályfi Ákos: Zichy Nándor grófról c. cikkét a Torna István által szerkesztett *Élet és irodalom* (Budapest 1914) c. kötetben a 152. lapon.

M E L L É K L E T .

XIII. Leó 1895. június 18-án kelt levele Ferenc Józsefhez.

Eredetije a bécsi Állami Levéltárban, Külügyminisztériumi irattár Politisches Archiv. Varia de Rome. 1895.

Az első lapon Ferenc József kézírása: «bitte mit mir zu besprechen. F. J.»

Maestà.

Accettissima Ci fu la ossequiosa lettera di V. M. Apostolica, presentataci dal Suo Ambasciatore, in un colla generosa offerta di lire italiane cento mila pel riattamento del Collegio Ruteno in questa città. L'una cosa e l'altra mentre Ci porge novello argomento délie bénévole disposizioni di V. M. nel secondare i Nostri intenti, C'invita altresì a significargliene i sensi dell'animo Nostro più che mai grato e riconoscente. E innanzi tutto Ci piace accertarla a Sua consolazione, che tale munificenza apporterà ubertosi e felici frutti nell'educazione del giovane Clero Ruteno; la cui influenza benefica si spanderà moralmente e civilmente ancora per tutto il Suo regno délia Galizia. — Quanto a Noi, per dimostrarle ogni più cordiale corrispondenza, siamo lieti di raffermare alla M. V. il divisamento che abbiamo, giusta i Suoi desiderii, di elevare alla dignità cardinalizia i due degni Prelati, Monsignor Haller, Arcivescovo di Salisburgo, e Monsignor Sembratowicz, Arcivescovo greco-unito di Leopoli: quantunque per motivi indipendenti dal Nostro buon volere, prevediamo di non poterlo forse eseguire che in due distinti Concistori, che Ci sembra di poter tenere l'uno in questo e l'altro nel prossimo anno.

Begnissimo poi délia esimia prudenza e dell'avita fede di V. M. si è il proposito che Ci ha espresso, di voler mantenere integri e saldi con la Santa Sede i rapporti amichevoli del Suo Impero, malgrado i deplorevoli incidenti di questi Ultimi mesi: e anche Noi in verità nulla più ardentemente desideriamo di questo. Ma qui V. M., che conosce a prova l'alta considerazione in che Noi sempre L'avemmo e la Nostra singular propensione di compiacerla, Ci consenta di aprirLe l'animo con tutta libertà e schiettezza. Noi lo facciamo con tanto maggior fiducia, quanto più intimamente Ci sono noti i sentimenti di devozione filiale, onde la M. V. è stretta

alla Madré Chiesa e alla Nostra stessa persona; come luminosamente ha pur testé comprovato. — Non possiamo dunque occultarLe la sorpresa e il turbamento che Ci ha cagionato il discorso tenutoCi dal Suo Ambasciatore in ordine al Nostro Nunzio, Monsignor Agliardi, del quale si vorrebbe sollecitare il richiamo. Questi infatti, mentre gode la Nostra intera stima e fiducia, è pieno eziandio di riverente affetto verso l'augusta persona della M. V. e la Imperiale Famiglia. Ne udimmo più volte Noi medesimi i più ampi elogi da personaggi cospicui di cotesta Corte: e lo stesso Conte Revertera, sino a qualche mese fa, rendeva testimonianza aile egregie qualità di lui e al pregio in che era costi tenuto. Ora si adduce a suo disfavore l'attitudine da lui presa verso i cosi detti cristiano-sociali, che vengono rappresentati non del tutto conformi alla politica del présente Ministero. — È noto senza dubbio a V. M. che Noi anche recentemente Ci siamo occupati di sifata questione. L'abbiamo esaminata con ogni solleitudine, e con quella serenità di vedute e imparzialità di giudizî che in singular modo si addicono al ministero Nostro: Ci è piaciuto inoltre ricercar l'avviso, di uomini competenti, e chiamare a parte dei Nostri consigli quei Cardinali, che essendo stati Nunzii presso V. M., si ebbero l'onore di meritarse l'estimazione e la fiducia. Però da un taie esame, quanto più si potè accurato e cauto, nulla risulò che potesse comechesia fornire argomento di censura alla condotta del Nostro Rappresentante: il quale dal canto suo non aveva ommesso di denunziare a Noi i difetti del menzionato partito meritevoli di correzione. — Per altro non dee recar meraviglia se i giudizî della Santa Sede intorno ai partiti politici delle diverse nazioni non riescano sempre conformi a quelli dei rispettivi Governi. Imperocchè è dovere della Santa Sede di considerarli dal lato del diritto, della moralità, degl'interessi religiosi, senz'entrare nelle speciali mire dei Governi e nelle pure ragioni politiche. Mossi Noi da tale ordine elevato di considerazioni, non possiamo in verità non riprovare risolutamente, ovunque esse si manifestino, le tendenze demagogiche e sovversive contro le Autorità e la sicurezza degli Stati. Quindi è che già Noi più volte abbiamo levata la voce, e la leveremo ancora, per sostenere e ravvalorare in mezzo ai popoli cristiani il principio d'autorità, rammentando ad essi i doveri sacri di fedel sudditanza che la coscienza ne impone. Contuttocio è manifesto come la Santa Sede sia egualmente tenuta ad apprezzare e rispettare ogni sahitare risveglio che

si venga eccitando nei popoli stessi verso le idee religiose, massime in tempi di moralità scaduta: che anzi debba essa favorire ogni unione di animi e di forze che valga a migliorare l'indirizzo della società e a caldeggiare la pubblica professione della vita cristiana; moderando bensì e infrenando quai si sia intemperanza di modi. Se non che da questo non¹ crediamo che le Autorità politiche possano trar motivo di preoccupazione, ma piuttosto abbiano a ripromettersi un ben efficace concorso di nuove forze a difesa della società per l'una parte travagliata dalla prevalenza di elementi avversi alla Chiesa, e minacciata per l'altra dai nemici delle istituzioni e d'ogni ordine sociale. — Appare pertanto che la condotta tenuta dal Nostro Nunzio in tale emergenza, sia stata retta, e non da altro guidata che dalle vedute di questa Sede Apostolica.

Che se altri volesse dar biasimo al medesimo Nunzio pel suo viaggio in Ungheria, V. M. Ci permetta qualche onortuno riflesso. — Non si recò egli cola per Nostro ordine o consiglio, ne con animo di creare difficoltà al Governo; ma solo per cortese corrispondenza all'invito che gliene ebbe fatto il Cardinal Primate fin dallo scorso anno e che ultimamente aveagli rinnovato. Avrebbe egli potuto per avventura astenersene; ma gli eccitamenti degli stessi Ministri ungheresi, che al pari del Conte Kalnoky ne furono da lui prevenuti, ve lo determinarono, senz'ombra di sospetto che ciò gli si potesse rivolgere in accusa. Nel breve soggiorno che ivi fece, s'ispirò egli ai doveri di cortesia, ne ebbe parte in dimostrazioni politiche. Il suo linguaggio, se fu quai si conveniva al Nostro Rappresentante in mezzo a popoli cattolici, fu altresì ossequentissimo verso la M. V., ne men che convenevole pel Governo del Paese, di cui era ospite: anzi volle egli recarsi a Budapest espressamente per complimentarvi i Ministri, e la loro cordiale accoglienza gli fece credere che in nulla essi avessero a richiamarsi di lui. — Forse animi men onesti e alia Chiesa malevoli si rattristarono delle manifestazioni di rispetto e di simpatia onde fu circondata la presenza del Nunzio: ma neppure di questo si può egli incolpare, ove non vogliasi riconoscere colpa nelle testimonialize di filiale affetto che, nella persona del suo Rappresentante, spontaneamente si porgono dai cattolici al Capo supremo della loro religione. Noi abbiamo Nunzii e Delegati Apostolici in molte altre regioni ed anche in paesi eterodossi: ed essi liberamente si muovono nei territorii di

loro missione, ricevono accoglienze onorevoli e festose, ne mai veruno dei Governi ne impensieri o se ne chiamò offeso, e più di sovente si pregiarono di prendervi parte pur essi. E invero, siffatte dimostrazioni verso il Capo della Chiesa, chi ben le voglia ponderare, ridondano in fine a vantaggio di una forza morale che è la più valida a sostegno dei troni e a tutela dell'autorità.

Che se la condotta del Nunzio in Ungheria avesse dato luogo, ciò che non crediamo, a giuste rimostranze, queste (come fu dichiarato al Suo Ambasciatore) doverosamente rappresentate a Noi, senz'altro sarebbero state prese nella débita considerazione. Per ciò stesso, V. M. può di leggieri misurare il rammarico che provammo, allorchè d'improvviso, contro le convenienze diplomatiche e contro anche quei riguardi a cui avevamo diritto, vedemmo dai Ministri della Corona portato il Nostro Nunzio alla tribuna Parlamentare, censuratane la condotta e fatto segno a pubbliche offese. Tutto questo, Maestà, non potè non amareggiarCi l'animo, per lo sfregio pubblico che ne tornava alla Santa Sede e a Noi medesimi nella persona del Nostro Rappresentante. Simile fatto se si fosse avverato nel Rappresentante di altro Sovrano, avrebbe tratto seco energiche rimostranze e sollecita riparazione: Noi pel desiderio che nutriamo vivissimo di mantenere con la M. V. i più cordiali rapporti, abbiam preferito trattar quest'affare col Suo Ambasciatore amichevolmente, e con tale moderazione, da doverne sperare apprezzamento più equo. — A questi atti precipuamenti C'indusse il gravissimo Nostro dovere di guardare inviolati in faccia ai popoli l'onore e il prestigio di questa Apostolica Sede, i quali al présente le sono più che mai necessari nell'opera sua di salute e di pace. Ne può certo sfuggire all'avvedutezza della M. V. quanto si faccia tuttodi e con quanta nequizia dai partiti avversi alla Chiesa, per scemarli appunto e invilirli; dopo l'indegna spogliazione del civile principato di cui fummo vittima.

Questa dichiarazione dell'animo Nostro abbiamo creduto fare al cuore religioso di V. M. con quella paterna fiducia che sempre C'ispirarono i Suoi nobilissimi sentiment!; di che speriamo un nuovo pegno nella benevolenza che vorrà conservare al Nostro Rappresentante. — Non Ci resta che supplicare il sommo Iddio, come facciamo dall'intimo del cuor Nostro, acciocchè si degni essere ognor più largo a V. M. Apostolica di lumi e di assistenza pietosa, si a prosperare

le varie genti che obbediscono all'inclita Sua Corona, e si a sventare le maligne arti di quelli, i quali per ciò stesso che osteggiano la Chiesa, sono i più funesti nemici dell'Ordine, délia giustizia e délia pace pubblica. A tal fine con la maggiore effusione del cuore, impartiamo alla M. V. e all'augusta Sua Casa PApostolica Benedizione.

Dal Vaticano il 18 Giugno 1895.

Leo P. P. XIII. m. p.